

TUDOR SOROCEANU (ed.), *Bronzefunde aus Rumänien/Descoperiri de bronzuri din România II*, Editura Accent, Bistrița, Cluj-Napoca, 2005.

În anul 2005, sub egida Complexului Muzeal Bistrița-Năsăud, a apărut volumul II din seria **Bronzefunde aus Rumänien**, editat de Tudor Soroceanu. Volumul are 501 pagini de foarte bună calitate și conține, pe lângă *Abrevieri generale*, un *Cuvânt-înainte* scris de Tudor Soroceanu și un necesar *Indice de localități* pentru primele două volume ale seriei (primul volum a apărut în seria PAS, Band 10, 1995), 17 studii referitoare la problematica depunerii de obiecte din bronz în spațiul actualei României, în Ucraina transcarpatică și în general în sud estul Europei.

Primul studiu, numit *Restitutiones bibliographicae et archaeologicae ad res praehistoricas pertinentes I. Contribuția lui C. Nicolescu-Otin la cunoașterea metalurgiei preistorice* (p. 15-46, limba română, rezumat în limba germană), îi aparține lui Tudor Soroceanu și aduce în atenția cercetătorilor importanta activitate în domeniul cunoașterii metalurgiei preistorice întreprinsă de inginerul Nicolescu-Otin. Acest pionier al studiilor metalografice din România începutului de secol al XX-lea este rareori citat în literatura de specialitate, contribuția lui Tudor Soroceanu reparând astfel o nedreaptă uitare și constituind totodată un necesar instrument de lucru prin publicarea unor piese fie ilustrate greșit în literatura de specialitate, fie considerate pierdute.

Al doilea studiu, intitulat *Beiträge zur Kenntnis der Bronzemetallurgie im Nordwesten Rumäniens (unter Berücksichtigung des Oberlaufes von Crasna und Barcău)/Contribuții la cunoașterea metalurgiei bronzului în nord-vestul României (cursul superior al Crasnei și al Barcăului)* (p. 47-74, bilingv – română și germană) este realizat de Ioan Bejinariu și tratează o serie de descoperiri din nord-vestul României. Este vorba de 15 piese din bronz (un topor cu disc, două dălți, opt ace, un disc spiralic, trei străpungătoare), patru tipare din gresie (pentru o daltă, un ac cu placă rombică, un topor cu gaură de înmănușare transversală și pentru falere) și cinci piese din lut (patru duze și o lingură). Descoperirile au fost făcute într-o serie de așezări aparținând bronzului mijlociu și târziu de pe cursul superior al Crasnei și al

Barcăului, piesele integrându-se în contextul mai larg al cercului metalurgic din nord-vestul României și estul Ungariei.

Al treilea studiu se numește *Der bronzene Nadeldepotfund von Petea, Kr. Satu Mare/Depozitul de ace din bronz descoperit la Petea, jud. Satu Mare* (p. 75-94, bilingv – română și germană, rezumat în limba maghiară) și îi aparține lui Liviu Marta. Autorul menționat prezintă un depozit constituit din patru ace cu protuberanțe caracteristice epocii târzii a bronzului, descoperite în satul Petea, jud. Satu Mare, cu prilejul unei săpături de salvare. Depozitul a fost legat de așezarea de tip Suci de Sus din punctul respectiv și pare să intre în categoria depunerilor rituale din așezări, chiar dacă situații similare sunt foarte rar întâlnite în alte așezări ale epocii bronzului.

Al patrulea studiu, este realizat de Horia Ion Ciugudean și Ioan Alexandru Aldea și se numește *Der erste Depotfund von Cugir, Kr. Alba, und seine Beziehungen zu den spätbronzezeitlichen Kulturphänomenen Siebenbürgens* (p. 95-132, limba germană, rezumat în limba română). Autorii rediscută problematica depozitului de la Cugir, după o primă publicare a acestuia în anul 1997. Datarea depozitului în HaA1 este menținută (seria Cincu-Suseni), însă unele piese sunt reinterpretate (identificarea unui fragment de fibulă de tip *Grossmugl*, a unui rebut de turnare de la o seceră și reconstituiri posibile ale unor vase din bronz).

Al cincilea studiu, numit *Der Gußformenfund von Plenița, Kreis Dolj, Rumänien/Descoperirea de tipare pentru turnarea bronzului de la Plenița, județul Dolj* (p. 133-208, bilingv – germană și română), este realizat de Nikolaus Boroffka și Florin Ridiche. Studiul repune în valoare importanta descoperire de tipare de celturi de la Plenița, jud. Dolj și tiparul de la Almăj, din același județ. Sunt discutate istoricul descoperirii, descrierea tiparelor, elementele tehnice de turnare cu analogiile acestora, analogiile pentru obiectele de bronz turnate în tiparele respective, elemente de cronologie, tiparul de la Almăj și un consistent capitol cu observații finale. Pentru tipologia formelor de turnat, autorii folosesc sistemul binecunoscut al

lui Burger Wanzek, cu unele critici și completări, iar în capitolul de observații finale sunt discutate diferitele tehnici de turnare, statutul social al meșteșugarilor, gradul lor de specializare sau mobilitatea acestora. De asemenea, studiul conține și nouă liste de descoperiri cu tipare de celturi și celturi ce au analogii în formele de turnat de la Plenița.

Al șaselea studiu este intitulat *Der Bronzefund von Mileni, Kr. Mehedinți* (p. 209-217, limba germană) și este realizat de Gabriel Crăciunescu. Autorul publică, într-o variantă îmbunătățită depozitul de bronzuri de la Mileni, jud. Mehedinți, constând în șase celturi și cinci vârfuri de lance din bronz (inițial erau mai multe celturi și vârfuri de lance pierdute astăzi, ca și vasele în care acestea au fost descoperite). Autorul menționat consideră că depozitul a fost strâns în perioada HaA1 și depus în pământ la limita dintre HaA2 și HaB1.

Al șaptelea studiu, *Der Bronzefund von Sebeș, Kr. Alba* (p. 219-234, limba germană), îi aparține lui Carol Kacsó și reprezintă reluarea unei publicări mai vechi a depozitului de bronzuri de la Sebeș, jud. Alba. Depozitul a fost descoperit în 1883 și constă în 23 de pandantive, două șaibe rotunde, un cuțit fragmentar, fragmentele unei fibule și ale unui disc (poate aparținând tot unei fibule). Tipologia și cronologia obiectelor ce compun depozitul de la Sebeș sunt prezentate în detaliu, autorul discutând cu acest prilej și diferitele obiecte de bronz de origine vestică ajunse la în spațiul actualei României, pe filiera culturii ceramicii încrustate.

Al optulea studiu, intitulat *Bronzefunde von Târgu Lăpuș, Kr. Maramureș* (p. 235-243, limba germană), este realizat de același Carol Kacsó și discută diferite obiecte de bronz din colecția Dr. Ferenc Floth din Beclean, care ar proveni de la Târgu Lăpuș, jud. Maramureș. S-a observat încă de la prima menționare a obiectelor (1895) că acestea aveau patine diferite, astfel că nu puteau proveni de la o descoperire unitară. Pe baze teoretice, Kacsó le împarte în două depozite, Târgu Lăpuș I și Târgu Lăpuș II și trece în revistă cercetătorii care s-au ocupat de-a lungul vremii de această importantă descoperire. Asemănarea dintre topoarele de tip Drajna aparținând depozitului Târgu Lăpuș I și o descoperire de la Dodona (Grecia) dovedește legăturile pe spații largi între meșteșugarii epocii bronzului.

Al nouălea studiu, *Bronzezeitliche Metallfunde aus der Sammlung des Transkarpatischen*

Heimatkundemuseums (Užgorod, Ukraine)/ Descoperiri de metal din epoca bronzului aflate în colecția Complexului Muzeal Transcarpatic (Užgorod, Ucraina) este bilingv (limbile română și germană, p. 245-263) și este realizat de Josip Kobal'. Autorul menționat prezintă 27 de obiecte de metal din epoca bronzului din fostul comitat „Máramoros”, așa cum acesta exista înainte de primul război mondial. Este vorba de nouă topoare întregi sau fragmentare, un vârf de lance fragmentar, trei celturi (unul întreg și două fragmentare) și 13 brățări. Nu se cunosc prea bine nici contextul descoperirii lor, nici locurile de descoperire (cu excepția câtorva dintre aceste obiecte). Kobal' plasează colecția de obiecte de metal în seria Uriu-Ópály, situație tipică pentru Maramureș în opinia cercetătorului menționat.

Al zecelea studiu se numește *Urnenfelderzeitliche Bronzefunde aus dem Nordosten Siebenbürgens* (p. 265-284, limba germană) și îi aparține lui George G. Marinescu. Sunt prezentate noi descoperiri de obiecte din bronz din nord-estul Transilvaniei: nouă celturi (opt întregi și unul fragmentar) și două topoare cu disc și spin. De asemenea, autorul actualizează catalogul descoperirilor de obiecte de bronz din nord-estul Transilvaniei din intervalul BD-HaB (numărul locurilor de descoperire crește de la 39 la 59).

Al unsprezecelea studiu, *Un depozit de bronzuri din ținutul Sucevei* (p. 285-299, limba română), este scris de Alix Hänsel și prezintă 19 obiecte de bronz din perioada HaA (sec. XII-XI a. Chr.), dintr-o colecție particulară (Dr. Reiner Tartler). Locul de proveniență al obiectelor și condițiile de descoperire nu se mai cunosc astăzi, fiind o descoperire făcută probabil la începutul secolului XX. Sunt publicate în această contribuție opt brățări întregi sau fragmentare, trei verigi, un fragment de colan (?), o bandă, un manșon, două vârfuri de lance (unul întreg, altul fragmentar), un topor cu aripioare, o daltă-celt și un celt cu urechiușă. Alix Hänsel consideră că „toate depozitele au un numitor comun din punct de vedere al intenției”, și anume „tezurizarea unor anumite obiecte de metal ca expresie a unei anumite valori masurabile, acceptate de toți datorită concepțiilor din vremea respectivă”. De asemenea, depozitul este important prin faptul că este prima dată când se găsește o piesă componentă a unui car din grupa central-europeană Hart a.d. Alz în sud-estul Europei.

Al doisprezecelea studiu se intitulează *Noi cercetări asupra metalurgiei epocii bronzului în sud-estul Europei* (p. 301-315, limba română), fiind o contribuție a lui Svend Hansen. Pornind de la importanța descoperire a unui depozit de bronzuri de la Tekirdağ (Tracia turcească), autorul menționat trece în revistă o serie de probleme importante ale cercetării în domeniul metalurgiei preistorice, cum ar fi schimburile la mare distanță sau potențialul metodic al analizelor de metal. În acest context este menționat Bazinul Carpatic cu cele peste 1000 de depozite ale sale, ca importantă sursă de informații în aceste direcții, din păcate nevalorificată corespunzător.

Al treisprezecelea studiu îi aparține Carolei Metzner-Nebelsick și se numește *Despre importanța cronologică și cultural-istorică a depozitelor din România în epoca târzie a bronzului și în epoca timpurie a fierului* (p. 317-342, limba română). Este rediscutată problema așa-zisului „cerc de forme traco-cimerian” și a depozitelor de bronzuri din secolele X-VIII a. Chr. Una dintre concluziile interesante ale studiului este aceea că noua ordonare a acestor depozite de pe teritoriul României nu mai justifică o împărțire în trei faze paralelizate cu faza HaB în sensul lui H. Müller-Karpe. De asemenea, analiza structurală a depozitelor acestei perioade poate duce la rezultate interesante, cum ar fi anumite grupări ale depozitelor (cf. tabelului de la figura 6).

Al paisprezecelea studiu, îi aparține lui Florin Gogâltan și se intitulează *Zur Bronzeverarbeitung im Karpatenbecken. Die Tüllenhammer und Tüllenambosse aus Rumänien* (p. 343-386, limba germană, rezumat în limba franceză). Sunt discutate ciocanele și nicovalele cu gaură de înmănușare transversală din România. Studiul este structurat în zece părți, și anume o introducere, un scurt istoric al cercetării, un catalog al descoperirilor, condițiile de descoperire, tipologia obiectelor aparținând acestor două tipuri, tehnica de producție a acestora, funcția, răspândirea, cronologia lor și concluzii. Au fost determinate de către autor șapte tipuri principale de ciocane și nicovale cu gaură de înmănușare transversală în România, cu mai multe subtipuri. De asemenea, s-a putut observa că cea mai mare parte a acestor unelte se concentrează în Transilvania. În ceea ce privește cronologia acestora, cele mai timpurii apar în

perioada târzie a epocii bronzului, iar cele mai recente în HaB1.

Al cinsprezecelea studiu, numit *Zu den Fundumständen der europäischen Metallgefäße bis in das 8. Jh. v. Chr. Ein Beitrag zu deren religionsgeschichtlicher Deutung* (p. 388-428, limba germană, rezumate în limbile română și franceză), este scris de Tudor Soroceanu și se ocupă pentru prima oară în mod sistematic de problematica veselei de metal ca martor al riturilor și ritualurilor de dinainte de secolul VII a. Chr., ca un aspect particular al religiei preistorice. Studiul conține o introducere, un istoric al cercetării, o foarte importantă secțiune în care este tratată poziționarea vaselor de metal în diferite contexte arheologice, contextul geomorfologic, contextul social-religios, posibile interpretări, concluzii și un catalog al descoperirilor. Ilustrația cuprinde o hartă a răspândirii depunerilor de vase din metal, diferite contexte ale acestora și o propunere de a sistematiza încercările de interpretare ale acestor depuneri, așa cum transpare din fig. 7.

Al șaisprezecelea studiu, intitulat *Zu zeitlichen Heimat des Eimerpaares vom Kurd-Typ aus Brâncovenești, Siebenbürgen, Rumänien* (p. 429-476, limba germană, rezumate în limbile franceză, maghiară și română), este realizat de Tudor Soroceanu și se ocupă de situlele de la Brâncovenești. După o verificare în detaliu a acestor vase, autorul le redatează din HaA1-HaB1 în HaB3-C, pe baza comparării elementelor morfologice ale situlelor de la Brâncovenești cu cele ale altor situle de tip Kurd. Studiul conține o scurtă introducere, un istoric al cercetării, o privire critică asupra publicării și a datării situlelor de la Brâncovenești, o trecere în revistă a tipului Kurd, rediscutarea argumentelor ce ar pleda pentru o datare în HaA1 a vaselor de la Brâncovenești, analizarea decorului situlelor de la Brâncovenești și a importanței acestuia pentru cronologia lor, o paralelă între situlele de la Brâncovenești și cea de la Bologna-Certosa, redatarea situlelor de la Brâncovenești, utilizare și răspândire, noul mediu cultural al situlelor de la Brâncovenești, despre depunerile hallstattiene timpurii din vestul României, despre caracterul depunerii de la Brâncovenești și concluzii.

Al șaptesprezecelea și ultimul studiu este scris de Alessandra Giumlia-Mair și se numește *Metallurgische untersuchungen an den situlen*

von Brâncovenești, Kr. Mureș, Siebenbürgen (p. 477-485, limba germană); conține diferite tipuri de analize aplicate situlelor de la Brâncovenești: pentru stabilirea tipului de decor a fost luată o probă de pe situla A și analizată la un microscop electronic cu raster, iar pentru cercetarea aliajului au fost luate probe pentru o analiză cu absorbție de atomi. S-a putut constata că decorul geometric de pe una din situle a fost obținut prin cositorire, că ambele vase aparțin aceleiași tradiții metalurgice, că aliajul folosit a fost

purificat și pregătit cu atenție. De asemenea, ambele situle par să fi fost realizate în același cerc metalurgic.

În încheierea acestei prezentări aș dori menționez că prezenta lucrare se constituie într-un prețios instrument de lucru pentru cercetătorii epocii bronzului și nu numai.

Cristian Eduard Ștefan

TUDOR SOROCEANU, *Die vorskythenzeitlichen Metallgefäße im Gebiet des heutigen Rumänien—Vasele de metal prescitate de pe actualul teritoriu al Românie.* Bronzefunde aus Rumänien III—Descoperiri de bronzuri din România III, Biblioteca Muzeului Bistrița Seria Historica 16, Bistrița, Cluj Napoca 2008, 331 p., 94 pl., 6 hărți.

Vasele de metal aparțin uneia dintre cele mai cuprinzător cercetate categorii de obiecte din epoca bronzului. Aceasta se datorează poate „atractivității lor” pentru cercetătorul modern, mai ales că grupa lor nu este prea numeroasă, precum și caracterului lor ieșit din comun.

Descoperirile de vase de metal din Europa centrală și sudică au fost editate într-o serie de volume din colecția *Prähistorische Bronzefunde*: D. Marzoli („Bronzefeldflaschen”, Italia), P. Patay (Ungaria), G. Prüssing (Austria), M. Novotná (Slovacia), O. Kytlicová (Boemia), J. Nekvasil și V. Podborský (Moravia), Chr. Jacob (Germania de nord-vest, vest și sud), M. Gedl (Polonia)¹. Volumele PBF despre vasele de metal din Germania de est (J. Martin) și Marea Britanie (S. Gerloff) se află deja sub tipar.

¹ D. Marzoli, *Die Bronzefeldflaschen in Italien*, PBF II/4, 1989; P. Patay, *Die Bronzegefäße in Ungarn*, PBF II/10, 1990; G. Prüssing, *Die Bronzegefäße in Österreich*, PBF II/5, 1991; M. Novotná, *Die Bronzegefäße in der Slowakei*, PBF II/11, 1991; O. Kytlicová, *Die Bronzegefäße in Böhmen*, PBF II/12, 1991; J. Nekvasil, V. Podborský, *Die Bronzegefäße in Mähren*, PBF II/13, 1991; Chr. Jacob, *Die Metallgefäße der Bronze- und Hallstattzeit in Nordwest-, West- und Süddeutschland*, PBF II/9, 1995; M. Gedl, *Die Bronzegefäße in Polen*, PBF II/15, Stuttgart, 2001.

Spațiul est-mediteranean și zonele aferente sunt de asemenea tratate cuprinzător².

În afara colecției PBF există numeroase studii care tratează vasele de metal din Danemarca³, Franța (importantul depozit cu vase

² H. Matthäus, *Die Bronzegefäße der kretisch-mykenischen Kultur*, PBF II/1, 1980; A. Radwan, *Die Kupfer- und Bronzegefäße Ägyptens (Von den Anfängen bis zum Beginn der Spätzeit)*, PBF II, 2, München, 1983; L. Gershuny, *Bronze Vessels from Israel and Jordan*, PBF II/6, 1985; H. Matthäus, *Metallgefäße und Gefäßuntersätze der Bronzezeit, der geometrischen und archaischen Periode auf Cypern mit einem Anhang der bronzezeitlichen Schwertfunde auf Cypern*, PBF II/8, 1985; G. M. Bellelli, *Vasi iranici in metallo dell'Età del Bronzo*, PBF II/17, Stuttgart, 2002; M. Müller-Karpe, *Die Bronzegefäße im Iraq I (von den Anfängen bis zur Akkad-Zeit)*, PBF II/14, 1993; E. O. Negahban, *Metal Vessels from Marlik*, PBF II/3, 1983.

³ H. Thrane, *The earliest bronze vessels in Denmark's Bronze Age*, ActaArch. København 33, 1962, p. 109-163; H. Thrane, *Dänische Funde fremder Bronzegefäße der jüngeren Bronzezeit (Periode IV)*, ActaArchKøbenhavn 36, 1965, p. 157-207; H. Thrane, *A new hoard of Jenisovice cups from South Jutland*, ActaArch. København 47, 1976, p. 168-171; H. Thrane,

de metal de la Blanot e publicat de J.-P. Thevenot, o privire generală asupra depozitelor fiind oferită de J.-F. Piningre⁴), Italia⁵ și Serbia⁶, așa încât aceste regiuni sunt "acoperite" în ceea ce privește cercetarea categoriei discutate. Doar teritoriul României lipsea până acum pentru completarea unei imagini de ansamblu.

Lucrarea de față vine să întregească această absență și se dorește a fi în primul rând o prezentare generală de materiale, la care se adaugă oferirea câtorva direcții de interpretare (p. 8). Chiar dacă pasajele interpretative sunt concepute mai degrabă sumar în lucrarea aici prezentată, autorul reia o serie de discuții extinse în articole separate (p. 9)⁷.

Vasele de metal și forma lor de păstrare ca obiecte depuse sunt văzute de autor atât în contextul acțiunilor cu caracter cultic, cât și al exprimării sociale a unei clase superioare, a unei elite. Formele paneuropene de vase de metal, ca de exemplu ceștile de tip Fuchsstadt sau Kirkendrup, fără a mai vorbi de siturile de tip

Kurd indică existența unei elite în întreaga zonă aflată la nordul Alpilor, cuprinsă între Oceanul Atlantic și Bazinul Carpatic, elită care comunica și se recunoștea reciproc prin simboluri asemănătoare. Dacă descoperirea de la Pavlovka, Moldova, poate fi inclusă în cadrul ceștilor de tip Kirkendrup (p. 65 și urm.), atunci se poate spune că această zonă se întindea chiar dincolo de Bazinul Carpatic.

Publicarea volumului fusese prevăzută inițial pentru seria PBF, după cum se poate citi în introducere (p. 13). Desprinderea din serie este pe de o parte regretabilă, dacă avem în vedere prezentarea uniformă a acestei categorii de obiecte; avantajul este în schimb publicarea unui mare număr de fotografii, în parte color, pe care normele seriei PBF nu ar fi permis-o (planșele însă respectă normele de redacție a seriei PBF). Fotografiile oferă cititorului anumite detalii importante, cum ar fi de exemplu tehnica de prelucrare, care nu ar fi putut fi observate în desenele standardizate din seria PBF. Se poate spune că desenele reprezintă în general o interpretare subiectivă a desenatorului și că prin ele se pierd anumite informații. Importanța acestor detalii este subliniată și de o altă lucrare, din seria PBF, despre topoarele din Croația, Muntenegru, Bosnia și Herțegovina⁸, în care s-au folosit fotografii ale obiectelor. O continuare a acestui început ar fi de dorit și în lucrările viitoare din seria PBF.

Un mare avantaj se dovedește publicarea bilingvă a studiului (în limbile germană și română), mai ales în timpurile actuale, în care cunoștințele de limbi străine se împuținează. Doar vocile din catalog sunt redactate exclusiv în limba germană, ceea ce nu ar trebui să constituie mari probleme de înțelegere, datorită formei lor relativ standardizate de prezentare.

Cuvântului-înainte (p. 7-15), în care este descrisă lungă și dificilă istorie a realizării lucrării, îi urmează o parte introductivă (p. 15-31), în care autorul prezintă rezumativ anumite probleme referitoare la cercetarea vaselor de metal, cum ar fi de exemplu aceea a funcționalității lor sau dificultățile de atribuire a fragmentelor mărunte de tablă unor vase de

Funde fremder Bronzegefäße in südkandinavischen Funden aus der jüngeren Bronzezeit (Periode V), ActaArchKøbenhavn 49, 1978, p. 1-35.

⁴ J.-P. Thevenot, *L'Âge du bronze en Bourgogne. Le dépôt de Blanot (Côte d'or)*, RAEstVest, Supplement 11, 1991; J.-F. Piningre, *Le dépôt d'Evans (Jura-France) et les dépôts de vaiselle métallique de l'âge du bronze final en France*, ArchKorr 32, 2002, p. 59-66.

⁵ C. Iaia, *Produzioni toreutiche della prima età del ferro in Italia centro-settentrionale. Stili decorativi, circolazione, significato*, Pisa / Roma, 2005.

⁶ D. Jacanović, *Metallgefäße aus der späten Bronzezeit und frühen Eisenzeit in Serbien*, Starinar 45-46, 1994- 1995, p. 101-112.

⁷ T. Soroceanu, *Die Fundumstände bronzezeitlicher Deponierungen – Ein Beitrag zur Hortdeutung beiderseits der Karpaten*, în T. Soroceanu (ed.), *Bronzefunde aus Rumänien*, PAS 10, 1995, p. 15-80; T. Soroceanu, *Zu den Fundumständen der europäischen Metallgefäße bis in das 8. Jh. v. Chr. Ein Beitrag zu deren religionsgeschichtlicher Deutung*, în: T. Soroceanu (ed.), *Bronzefunde aus Rumänien II*, Bistrița / Cluj-Napoca, 2005, p. 387-428.

⁸ Z. Žeravica, *Äxte und Beile aus Dalmatien und anderen Teilen Kroatiens, Montenegro, Bosnien und Herzegowina*, PBF IX/18, 1993.

metal. Răspunsurile sunt date mai puțin în acest capitol cât mai ales în cadrul discuției destinate diferitelor tipuri și în partea finală, interpretativă.

În continuare este oferit un istoric comprimat, structurat pe etape, al descoperirilor și al cercetării vaselor de metal de pe teritoriul românesc. Acesta cuprinde, pe lângă o primă etapă marcată în special de descoperirea primului depozit cu vase de metal din Transilvania (Cârța, 1796), o „fază culminantă a descoperirilor”, care durează din a doua jumătate a secolului al XIX-lea până la Primul Război Mondial, urmată de o fază cu mai puține descoperiri, până în anii '50, precum și o ultimă fază în care au ieșit la iveală „surprinzător de multe vase de metal” (p. 23), și care durează până în prezent. Aceste etape de descoperire, care în studiul de față sunt destul de general prezentate, pot fi confirmate, urmărite și cuprinzător precizate și la alte categorii de obiecte de metal, cum ar fi de exemplu celurile⁹. Respectivetele etape sunt strâns legate și influențate, printre altele, de dezvoltarea agriculturii și de sporirea construcțiilor în epoca modernă.

Primul punct culminat coincide cu instituționalizarea arheologiei și istoriei vechi, pe de o parte, și cu mecanizarea agricolă și alte inovații în agricultură, pe de altă parte. De exemplu, folosirea îngrășămintelor artificiale, începând cu sfârșitul secolului al XIX-lea, a făcut accesibile culturilor agricole teritoriile care înainte nu erau afectate de activitatea umană. Reducerea descoperirilor între 1910 și 1950 se datorează cu siguranță recesiunii economice și celor două războaie mondiale. Creșterea masivă a descoperirilor, începând cu anii '50, își are cauzele într-o mare măsură în colectivizarea forțată, care a dus la intensificarea și extinderea apreciabilă a agriculturii. Folosirea plugului adânc a dus la afectarea masivă a structurilor arheologice și la apariția mai multor artefacte decât în perioadele anterioare. Această perioadă coincide și cu începerea construcțiilor de cartiere de locuit în marile orașe și cu dezvoltarea unei rețele de muzee locale, care s-a preocupat de colectarea obiectelor ieșite la suprafață în urma

activității edilitare. După descoperirile de vase de metal citate (p.22 și urm.), se poate observa o reducere a numărului descoperirilor în anii '80, ceea ce poate indica o secare lentă a izvoarelor sau poate fi urmarea recesiunii economice din ultima decadă a regimului comunist.

Reducerea și mai accentuată a descoperirilor în anii '90, asupra căreia nu s-a insistat în lucrarea aici prezentată, s-a petrecut în contextul prăbușirii întregului sistem agrar comunist și al repunerii în proprietate privată a suprafețelor mari de pământ, care într-o fază inițială nu au mai fost prelucrate mecanic sau chiar deloc. Descoperiri mai noi, ca de exemplu depozitul de la Lăpuș II, arată că izvoarele arheologice sunt departe de a fi secate.

În capitolul „Generalități privind materialul” sunt prezentate mai detaliat dificultățile clasificării vaselor de metal, mai ales din cauza individualității lor și a stării pronunțate de fragmentare. Termenului „tip” îi este preferat cel de „familie” sau „linie”, care ar exprima mai adecvat realitatea tipologică în cazul vaselor de metal. Acest concept, cu siguranță folositor, este prezentat grafic pe planșa E și exemplificat prin ceștile de „tip” Friedrichsruhe, Fuchsstadt și Kirkendrup. Forma de prezentare a catalogului corespunde structurii adoptate de seria PBF. Materialul este grupat după formele: cești, străchini, cazane și situle, și înfățișat în amănunțime, separat pe capitole. O categorie de sine stătătoare este reprezentată de „vase diverse de metal” (printre altele, vase miniaturale, cărucioare miniaturale, vase de aur, site, vase de tip polonic).

Fiecărui tip din cadrul categoriilor mai sus amintite îi corespunde o scurtă definiție și un sumar istoric al cercetărilor. Mai departe sunt descrise dificultățile încadrării tipologice a diferitelor vase, după care urmează descrierea propriu-zisă a obiectelor. O mare atenție este acordată descrierii tehnologice, precum și discuției critice a condițiilor de descoperire. Acestora le urmează observații referitoare la funcționalitate, încadrare cronologică și răspândire.

În total sunt prezentate 396 vase de metal, întregi sau fragmentare. La acestea se adaugă patru vase, păstrate în muzee românești, dar care nu provin de pe teritoriul actual al României (Anexa II), precum și patru descoperiri mai noi din spațiul cercetat, care nu au putut fi încadrate tipologic (Anexa III). Din cele cca. 400 de vase

⁹ O. Dietrich, *Bronzene Tüllenbeile in Rumänien. Chronologisch-chorologische Studien*, teză de Magister, nepublicată, Berlin, 2009, p. 60-63.

de metal luate în discuție, 192 de vase întregi sau fragmentare au fost pentru prima dată publicate sau ilustrate în studiul lui Soroceanu, 130 de piese din 192 (număratoarea recenzentului) fiind numai din depozitul de la Uioara de Sus (de exemplu, p. 246, Nr. 221-225, S. 249, Nr. 281-394). Numărul substanțial de fragmente se datorează în general marilor depozite datate în HaA1, de unde provin mai ales fragmente neîncadrabile tipologic (de exemplu, din depozitele de la Suseni și Uioara de Sus).

Ce aduce nou studiul, în afară de înregistrarea completă și detaliată a vaselor de metal? În primul rând se remarcă acribia cu care este abordat istoricul descoperirii și prezentate condițiile de păstrare ale fiecărui obiect în parte. Depozitele și obiectele izolate reprezintă în cea mai mare măsură descoperiri vechi, mai cu seamă din perioada premergătoare primului război mondial. Ele au fost, datorită situației politice schimbătoare, tipărite adesea în cel puțin trei limbi (română, maghiară și germană), în publicații greu accesibile. Toponimele au fost, de asemenea, traduse în cele trei limbi mai sus menționate, lăsând un spațiu larg confuziilor. Descoperiri ca Șpálnaca II, Uioara de Sus, Gușterița provoacă, mai ales datorită mărimii lor, erori de publicare. La aceasta se adaugă o istorie îndelungată a păstrării în diferite muzee sau colecții. Se poate concluziona că descoperirile „cu erori de publicare” sunt mult mai numeroase ca acelea corecte, și că aceste probleme de publicare duc inevitabil la interpretări eronate. Din această perspectivă nu putem decât să recomandăm celor care se ocupă de problematica depozitelor de bronzuri o privire cât mai atentă asupra corecturilor și indicațiilor din text. Acestea sunt atât de numeroase încât nu pot fi enumerate în totalitate. Numai în Anexa I de exemplu se găsesc 32 de cazuri de vase de metal inexistente în realitate sau care au fost greșit atribuite epocii bronzului. Multe din erorile de publicare luate în discuție se găsesc în două monografii al căror autor este M. Petrescu-Dîmbovița, în varianta în limba română a autorului menționat ilustrația pieselor având o calitate destul de scăzută. Totuși, unele comentarii sunt formulate din perspectiva noastră prea direct (de exemplu, p. 187 „desenat la nivel medieval”, p. 261, privind prima publicație a descoperirilor de la Șopotu Vechi și încadrarea lor tipologică „...dovadă a lipsei de

cunoștiințe de specialitate elementare”). În schimb, redarea fidelă a multor pasaje din literatura veche, inaccesibilă, se dovedește foarte folositoare (de exemplu, publicarea originală a depozitului de la Gușterița, p. 85, Nr. 33-34, Nota 41). Trebuie apreciată mai ales sărghișta lui Soroceanu în căutarea analogiilor, în multe cazuri discuțiile extinzându-se la nivel european.

Se poate concluziona că studiul oferă o privire fundamentată asupra unor grupe de forme (mai ales ceștile sau situlele, de asemenea cazanele și excursul referitor la acestea, p. 151-158), putând fi utilizat din acest punct de vedere cu mult folos.

Rolul Bazinului Carpatic, ca spațiu de acumulare a influențelor diferite, câteodată și ca centru de inovație, este convingător conturat în capitolul final, intitulat „Concluzii” (265-270). Se observă clar că Munții Carpați reprezintă granița de est a unei „koiné” a vaselor de metal; în afara lor se găsesc numai descoperiri izolate de vase de bronz. În interiorul Bazinului Carpatic vasele de metal își fac apariția abia în HaA în depozite; cele mai vechi forme, ceștile de tip Gusen și Friedrichsruhe, sunt importuri din spațiul ungar și slovac. La scurt timp după aceea, debutează o producție locală, în care Transilvania devine un centru de producere, mai ales pentru situlele de tip Kurd, care ating o răspândire paneuropeană. Sunt produse local și cazane de bronz, într-o mulțime de variante.

În HaA, vasele de metal constituie doar o mică parte în cadrul depozitelor (0,08 %, Fig. F) și nu au o poziție specială, ci sunt depuse asemănător cu alte obiecte, chiar și în formă de *Brucherz*. Transilvania capătă în HaB1 un rol important în răspândirea ceștilor de tip Kirkendrup, a cazanelor B1 și a situlelor de tip Hajdúböszörmény, fiind de altfel singurul spațiu unde s-au descoperit toate cele trei tipuri mai sus menționate. Faza HaB2 este caracterizată ca o perioadă de încetare a producției de cazane în atelierele ungare, în care Transilvania preia acest rol elaborând în continuare unele tipuri regionale. În depunerile din HaB își fac apariția mult mai multe vase de metal decât în perioadele anterioare. Vasele sunt depuse în mare parte întregi, însă destul de des cu urme de deteriorare intenționată. Autorul definește acest fenomen ca „individualizare” a vaselor de metal, acesta fiind o parte a unui model de depunere, în spatele căruia ar putea fi recunoscuți chiar cei care le-au

depus. În HaC fenomenul depunerii în general și a vaselor de metal în special se sfârșește. Și în repertoriul de forme se produce o cezură, puținele vase rămase fiind importuri.

„Concluziile“ sunt prezentate și în traducere, în limbile maghiară și poloneză; poate că o variantă în limba engleză ar fi fost mai folositoare pentru unii cititori. Foarte utile sunt indexul localităților, realizat în manieră PBF, planșele cronologice (75 A-C), precum și planșele cu tipurile directe (formă și decor) ale vaselor de metal (A-C).

Însumând cele mai sus spuse, avem de-a face cu o prezentare de material foarte detaliată și întemeiată, care pune un mare accent pe critica izvoarelor. Mai ales observațiile cu privire la componența unor depozite și redarea integrală ale unor pasaje din publicațiile originale, greu accesibile, recomandă studiul de față nu numai specialiștilor în vase de metal, ci și tuturor celor care se ocupă cu epoca bronzului în Bazinul Carpatic.

Din păcate, imaginea generală a acestei importante contribuții științifice este umbră de greșelile de ortografie și tipar, care apar într-o cantitate destul de mare. În câteva cazuri lipsesc chiar trimiterile la planșe (compară Borșa, p. 115, Nr. 57, fără trimitere la pl. 14/57, Șpálnaca, p. 118, Nr. 78-79, fără trimitere la pl. 15/78-79). De asemenea, calitatea tipografică a hărților de răspândire nu este întru totul convingătoare.

Adăugând studiul de față celor câtorva volume PBF despre vasele de bronz care se află încă sub tipar, este oferită pentru prima dată posibilitatea unei priviri generale asupra unei întregi categorii de obiecte din epoca bronzului târziu și a Hallstattului timpuriu. Rămâne de sperat că această bază de lucru va fi folosită pentru o mai bună înțelegere a fenomenului vaselor de bronz și a implicațiilor sale istorice și sociale.

Oliver Dietrich

S.V. MACHORTYCH, *Kul'turnye kontakty naselenija Severnogo Pričernomor'ja i Central'noj Evropy v kimmerijskiju epochu. Monografija (Contacte culturale între populația teritoriului nord-pontic și cea a Europei Centrale în epoca cimmerică: Monografie)*, Editura „Șljah”, Kiev, 2003, 71 p. + 67 fig.

Încă de la începutul secolului al XX-lea s-a încercat explicarea prezenței în Europa Centrală a unor materiale arheologice, ale căror analogii formale – atunci, ca și mai recent – au fost căutate în teritoriile de stepă așa-zise „nord-pontice”, cuprinse între gurile Dunării la vest și Volga și Caucazul de Nord la est, respectiv sud-est. Una dintre soluțiile cu o destul de îndelungată carieră ale acestei probleme a fost ideea migrării unei populații nord-pontice sau nord-caucaziene spre zona Dunării Mijlocii și a constituirii pe această bază a unui „cerc cultural traco-cimmeric” sau chiar a unui grup intruziv răsăritean. Această soluție în sine a constituit o altă problemă dezbătută de-a lungul timpului, punctele de vedere exprimate variind de la utilizarea ideii invaziei unor populații războinice pentru explicarea unor fenomene central-europene, până la respingerea categorică a aceleiași idei ca premisă de interpretare. Un

punct de vedere privind respectiva problemă o constituie și lucrarea recenzată.

Apărută sub egida Institutului de Arheologie al Academiei Naționale de Științe a Ucrainei, cartea lui Sergej V. Machortych abordează, așa cum se precizează și în nota editurii de la p. 2, „relațiile culturale ale cimmericilor cu populația Europei Centrale în secolele IX – VII î.e.n.” și se adresează „cercetătorilor, cadrelor didactice, doctoranzilor, specialiștilor în domeniile arheologiei, istoriei și culturii”.

Lucrarea începe cu o *Introducere* (p. 4-5), urmată de contribuția propriu-zisă, structurată în următoarele capitole: 1. *Studiu istoriografic* (p. 6-19), 2. *Abordări teoretice ale contactelor culturale în antropologia americană* (p. 20-24), 3. *Perioada timpurie a epocii fierului în teritoriul nord-pontic și Europa Centrală* (p. 25-32, cu două subcapitole: 3.1. *Cimmericii după sursele scrise și arheologice* și 3.2. *Situația*

culturală în Europa Centrală la hotarul dintre epoca bronzului și epoca fierului), 4. *Obiecte de import în context arheologic și cronologic* (p. 33-53, structurat în două subcapitole: 4.1. *Descoperiri de obiecte de tip central-european în teritoriul nord-pontic* și 4.2. *Descoperiri de obiecte de tip cimmerian în Europa Centrală*) și 5. *Influențe reciproce între teritoriul nord-pontic și Europa Centrală: caracterul și consecințele contactelor* (p. 54-64, cu trei subcapitole: 5.1. *Condițiile climatice din Ucraina la finele epocii bronzului – începutul perioadei timpurii a epocii fierului*, 5.2. *Schimbări în economia și structura socială a populației nord-pontice în perioada bronzului final – fierului timpuriu* și 5.3. *Modele de răspândire a tradițiilor cimmeriene în Europa Centrală*). Capitolelor amintite le urmează *Literatura* (p. 65-71), *Lista prescurtărilor* (p. 71) și *Ilustrația* (cuprinzând 63 de figuri cu complexe, inventare și piese izolate luate în discuție, precum și 4 figuri conținând hărți generale).

În *Introducere* este definit mai întâi cadrul cronologic al lucrării, și anume „perioada cimmeriană”, delimitată de „două evenimente istorice”, respectiv de „trecerea la sfârșitul mil. II – începutul mil. I î.e.n. a unei însemnate părți a populației din zona de stepă dintre Volga și Dunăre la un mod de viață nomad” și de „venirea în acest teritoriu la finele sec. 8 sau la începutul sec. 7 î.e.n. dinspre zonele răsăritene ale Eurasiei a unei noi populații, cunoscută sub numele generic de ‘sciți’” (p. 4). Desemnarea epocii discutate printr-o denumire de populație preluată din sursele antice este argumentată de către autor prin ideea că cimmerienii sunt „cei mai vechi locuitori ai stepelor est-europene, desemnați de tradiția literară”. Aceiași sunt desemnați ca „cei mai străluciți reprezentanți ai nomazilor timpurii”, autorul admitând totuși și posibilitatea că cimmerienii „aveau o componentă neuniformă și includeau mai multe grupări nomade, posibil de proveniență diferită” (p. 4). Plecând de la această imagine – a unei lumi est-europene extrem de mobile a călăreților nomazi – este definit și scopul lucrării: explicarea prezenței în Europa Centrală a unor materiale considerate a fi „cimmeriene” și, invers, a prezenței în stepele est-europene a unor materiale cu analogii în Europa Centrală. Tot în

Introducere este explicată și argumentată alegerea principalei grupe de materiale discutate: „Aceste contacte [între Caucaz, stepele est-europene și Europa Centrală – completare D.S.], devenite active în primele secole ale mil. I î.e.n., sunt cel mai bine ilustrate prin **piesele de metal**. Acestea erau **comode pentru schimb și transport**, suficient de rezistente și compacte și de aceea s-au păstrat bine până în zilele noastre, ca mărturie vie a vechilor relații dintre popoare [subl. D.S.]” (p. 5). Aș remarca de la bun început, în legătură cu această din urmă considerație a autorului, că este vorba de fapt de formularea unei premise de interpretare, care pune în strictă legătură circulația pe arii largi a unor elemente de cultură materială, rupte din contextul lor, cu deplasarea unor grupe de oameni, acestora fiindu-le atribuite și identități etnice. În locul acestei premise, cred că era necesară aici, pe de o parte, o clară distincție între problema identificării arheologice a unor deplasări de populații și cea a exprimării etnicității. Pe de altă parte, posibilitatea existenței unor sentimente identitare colective (nu neapărat etnice, așa cum le înțelegem astăzi) la populații pre- sau protoistorice cu siguranță nu trebuie respinsă din capul locului. Problema este însă dacă, în ce măsură și în ce fel acestea se manifestă prin fenomenele arheologice avute în vedere de autorul cărții. O lămurire a acestor chestiuni consider că nu putea să lipsească, având în vedere subiectele abordate. Absența ei explică probabil contradicția dintre ideea „componentei neuniforme” a cimmerienilor, amintită mai devreme, și cea a manifestării lor ca „etnie” distinctă, ambele idei clar exprimate la pag. 4 și, respectiv, la pag. 29 din cartea recenzată. Pentru ultima, care de altfel apare constant în cartea lui S. Machortych, este foarte expresiv de pildă următorul pasaj: „După războiul cimmero-urarteic din anul 714 î.e.n., orice referințe la cimmerieni dispar din sursele scrise din vechiul Orient pentru o perioadă de aproximativ 35 de ani. Acest lucru se explică cel mai probabil prin schimbarea situației cultural-istorice în Europa Răsăriteană, și anume prin apariția aici a unei noi populații nomade, cunoscute nouă cu numele de sciți. [...] Totuși, cimmerienii în nici un caz nu au dispărut ca **etnie** dintr-odată [subl. mea]. O parte a

acestora a migrat către vest și în raioanele silvestrice ale Ucrainei, iar alta, pentru o perioadă destul de lungă, a continuat să se opună sciților pe teatrul acțiunilor militare micro-asiatice” (p. 29). Consider că era necesară precizarea cât mai clară în acest context a conceptului de „etnie” și în continuare a altor termeni cu referințe la etnic. Respectivul precizări însă lipsesc, lăsându-se impresia confuziei unor planuri pe care le văd totuși distincte: 1. ce au înțeles Herodot și autorii surselor akkadiene prin „cimmerieni” sau „sciți”; 2. dacă și cum se auto-identificau în termeni colectivi oamenii pe seama cărora a fost pusă existența „descoperirilor cimmeriene / scitice”; 3. eventuala manifestare arheologică a unor identități asumate colectiv.

Primul capitol propriu-zis al lucrării (*Studiu istoriografic*) se prezintă cu câteva părți, nedefinite ca atare, dar care ies în evidență mai ales prin conținutul lor inegal.

De la pagina 6 până la pagina 13 este prezentat într-o formă concisă, dar, adevărat, destul de completă, un repertoriu al punctelor de vedere asupra „raporturilor locuitorilor stepei cu tracii” sau, mai exact, asupra problemei extrem de importante în viziunea lui S. Machortych a apartenenței / non-apartenenței „cimmerienilor” și „tracilor” la unul și același bloc etno-lingvistic. În finalul acestei prezentări istoriografice sunt formulate și două concluzii, care nu țin însă de istoriografia problemei, ci de interpretarea informației arheologice: una în sensul că „materialele arheologice de care dispune cercetarea sunt în deplin acord cu ultimele concluzii ale lingviștilor, care contestă apartenența tracică a cimmerienilor” (p. 12), iar cealaltă referitoare la „caracterul convențional al conceptului de antichități traco-cimmeriene” (p. 13). Dacă în ceea ce privește a doua concluzie consider că putem fi de acord cu autorul cărții, în cazul celei dintâi nu mi se pare deloc evident, mai ales dintr-o expunere istoriografică, în ce fel materialul arheologic în sine poate avea indiferent care expresie „etno-lingvistică”: „tracică” sau „cimmeriană”. Cu atât mai mult cu cât, chiar S. Machortych, la începutul lucrării sale, nu excludea, făcând trimitere la realitățile arheologice nord-pontice, o compoziție neomogenă a „cimmerienilor” din

aceia zonă. Cu siguranță însă rămâne de văzut cum ar putea fi descifrată din informația concretă arheologică și această eterogenitate. Oricum, apelarea la autoritatea cercetărilor filologice mi se pare un slab argument, deoarece singurul material de natură lingvistică de care dispunem îl constituie câteva nume de căpetenii cimmeriene, consemnate în textele cuneiforme și grecești. Aș aminti doar două întrebări, formulate de mai multă vreme și ocolite de S. Machortych: 1. Fie și dacă am accepta originea iraniană a respectivelor nume, este oare neapărat nevoie ca apartenența lingvistică a **numelor proprii** ale conducătorilor să coincidă cu cea a restului populației? 2. Ce dovezi, în afară de specularea savantă a informațiilor extrem de sumare ale lui Herodot – și poate mitologice sau pur artificiale, livrești, după păreri totuși argumentate de către specialiști în domeniu – avem pentru a susține aceeași identitate etnică sau măcar originea teritorială comună a „cimmerienilor nord-pontici” și a celor activi militar în Asia Anterioară? Consider că filologii pot propune orice apartenență lingvistică pe baza informației disponibile, fie ea „iraniană” sau indiferent de ce fel. Limba vorbită este doar un eventual criteriu de clasificare, extern mai ales, și din acest motiv cu atât mai discutabil în contextul strict arheologic. Pe cel din urmă îl înțeleg ca fiind unul al analizei raportului dintre oameni și elementele de cultură materială, pe care oamenii nu doar le creează, ci inclusiv își creează prin intermediul lor un univers inteligibil, ordonat și cumva manipulabil. Ceea ce cred că este valabil nu doar pentru oamenii din trecut studiați, uniformizați mecanic la statutul de „culturi arheologice” / „etnii”, ci și pentru cei care produc astăzi respectivele uniformizări. Din această perspectivă, nu ar fi fost de prisos o analiză a modului în care imaginile extrem de parțiale, dar nu mai puțin generalizatoare, produse pe baza surselor literare, ultimele validate prin înțelegerea modernă a lumii, au determinat ordonarea, interpretarea și atribuirea descoperirilor arheologice. Mi-e teamă că prea ușor devenim părtași și autori la această producție, prin manipularea unor obiecte arheologice și a oamenilor din trecut (ceea ce este până la un punct inevitabil), și prea greu suntem dispuși să

reflectăm asupra ei (ceea ce ar fi cu atât mai necesar). O astfel de abordare consider că poate oferi cadrul unei discuții critice, în adevăratul sens al cuvântului, a istoriografiei problemei abordate și să ofere implicit un plus de obiectivitate demersului.

Partea a doua a capitolului istoriografic debutează printr-o seacă însiruire bibliografică – autor și an – a câtorva contribuții selectate din arheologia central-europeană (7 rânduri din alineatul al doilea al coloanei a doua de la pag. 13), urmată – în restul de 7 pagini – de o extrem de detaliată expunere a concepției dezvoltate de Jan Chochorowski în lucrarea *Ekspansija kimmeryjska na terenu Europy srodkowej* (Kraków 1993). Acesteia i se acordă o importanță crucială, justificată de autorul lucrării astfel: „în primul rând, în această lucrare au fost adunate și analizate pentru prima dată [sic!] materiale cimmeriene provenind practic din toate regiunile Europei Centrale, iar în al doilea rând, această lucrare are o **deosebită importanță pentru punerea în lumină a multor probleme pe care le vom aborda în capitolele următoare** [subl. D.S.]” (p. 13). Lucrarea în care au fost adunate și analizate pentru prima dată „antichitățile cimmeriene” din toată Europa Centrală (și nu numai) este totuși cea datorată lui S. Gallus și T. Horváth, *Une peuple cavalier préscitique en Hongrie. Trouvailles archéologiques du premier âge du fer et leurs relations avec l'Eurasie*, *Dissertationes Pannonicae* II.9 (Budapest 1939). Este adevărat că informația aflată la îndemâna autorilor menționați în 1939, prin volumul și calitatea sa, era net inferioară celei devenite disponibilă în 1993, dar acest fapt cred că trebuia judecat ca atare la istoricul cercetării. La fel, încrederea specială acordată de către S. Machortych concepției lui Jan Chochorowski, oricât de credibilă ar considera-o autorul, nu justifică totala ignorare a altor concepții – unele compatibile cu cea a lui Jan Chochorowski, iar altele diametral opuse – mai ales într-un *Studiu istoriografic*. Acceptarea celor mai multe dintre concluziile lui J. Chochorowski – obiecțiile lui S. Machortych reducându-se în principal la datarea apariției în Europa Centrală a materialelor de factură Černogorovka și Novočerkassk – nu poate înlocui o analiză

critică a conceptului de „orizont traco-cimmerian”, așa cum a fost el definit și apoi integrat în concepția „orizonturilor de depozite” central-europene. Această analiză i-ar fi permis cu siguranță autorului să aibă, în capitolele care urmează, o atitudine mai prudentă față de existența destul de problematică a unui „orizont” HaB3, distinct cronologic de un „orizont” HaB2. În funcție de aceste „etape”, S. Machortych a ordonat și apariția în Europa Centrală a „antichităților cimmeriene”, de fapt istoria intruziunii unui grup de „cimrierieni” și a manifestării acestuia la nivelul „influențelor culturale”. De asemenea, în cartea recenzată nu este nici măcar amintită concepția, deja de mai multă vreme opusă celei tradiționale, privind caracterul mai degrabă ritual sau simbolic al „depozitelor” de bronzuri¹. Luarea în considerație a acestei posibilități ar fi făcut posibilă examinarea într-o altă lumină a fenomenelor culturale central-europene de care se leagă așa-zisele „antichități cimmeriene”: practicile funerare în general și obiceiurile de depunere (așa-zisele „depozite”), ca moduri de manifestare strâns legate între ele măcar în acest caz. Toate acestea lasă impresia că au, probabil, puțină importanță pentru S. Machortych (și mi-e greu să cred că nu avea cunoștință de discuțiile din jurul acestor chestiuni), atâta timp cât poate susține – sprijinindu-se pe autoritatea concluziilor lui J. Chochorowski – că: „Zona celei mai intense activități a stepicilor a fost Câmpia Maghiară. Acest teritoriu oferea ca nici un altul condiții pentru introducerea unei economii nomade și constituia un original centru al prezenței cimmeriene în Europa Centrală” (p. 19). Cu riscul de a mă repeta, susțin încă o dată că astfel de afirmații își au eventual locul, după ce au fost argumentate, în încheierea unei monografii și mai puțin într-un capitol istoriografic. Nu am intenția de a-i indica autorului o agendă pe care ar fi trebuit să o urmeze în lucrarea sa. Mă așteptam totuși, în

¹ Foarte explicit, S. Machortych explică „abandonarea” așezărilor și „ascunderea” depozitelor de bronzuri central-europene prin pericolul reprezentat de către „cimrierieni” (nota 4 de la p. 59).

finalul expunerii sale istoriografice, mai mult la o formulare măcar provizorie a termenilor problemei abordate și mai puțin la precizarea unei premise de interpretare.

Capitolul al doilea al lucrării (*Abordări teoretice ale contactelor culturale în antropologia americană*) reprezintă un element categoric de noutate în contextul abordărilor din arheologia sovietică și post-sovietică a „problemei cimmeriene”, și anume prin apelarea la unele rezultate ale cercetărilor din antropologia culturală. O asemenea schimbare de optică este în principiu binevenită, mai ales prin posibilitatea de a găsi și o altă cale de abordare, diferită de cea tradițională în studiile cimmericite, bazată în principal pe formularea unor premise de cercetare deduse din sursele literare. Autorul cărții a apelat la teoria aculturației, dezvoltată mai demult în antropologia culturală americană. Indiscutabil, pe parcursul perioadei finale a epocii câmpurilor de urne are loc în unele zone din Europa Centrală o evidentă transformare culturală. În antropologia culturală în general și în arheologia ultimelor câtorva decenii există totuși abordări ale schimbărilor culturale și din alte perspective decât cea a aculturației, motivele opțiunii autorului anume pentru aceasta din urmă nefiind prea clare. În orice caz, apelarea la teoria respectivă pentru explicarea transformărilor culturale presupune în acest context prezența unui „actor” extrem de activ (nomazii cimmerici ajunși în Europa Centrală), existența reală a căruia este însă, în realitate, departe de a fi în afara oricărei îndoieli. Ideea manifestării acestuia – servită ca o certitudine – constituie de fapt o premisă și pentru aducerea în discuție a teoriei aculturației. Cu toate rezervele mele, acest capitol este unul extrem de important în structura cărții, remarcându-se, între altele, printr-o destul de bună prezentare sintetică a teoriei aculturației, la fel și prin intenția de precizare a cadrului teoretic al demersului. De asemenea, consecințele lui s-au răsfrânt într-un mod determinant asupra capitolului final. De fapt, ultimul este cel dedicat interpretării informației arheologice din perspectiva teoretică pentru care autorul lucrării a optat.

În următorul capitol (Cap. 3. *Perioada timpurie a epocii fierului în teritoriul nord-pontic și Europa Centrală*), cititorului îi este oferită mai întâi o

„*imagine privind istoria și cultura cimmericilor*” (subcapitolul 3.1.), iar apoi o descriere a situației culturale din Europa Centrală la finele epocii bronzului și începutul epocii fierului (subcapitolul 3.2.). Principalul argument pentru o „istorie și cultură a cimmericilor” la nord de Marea Neagră îl constituie menționarea numelui *κίμμεριοι* în textele lui Homer, Herodot și Strabo, acestea fiind puse în legătură cu informații din textele akkadiene. Printre cele dintâi, versiunea originii sciților pe care Herodot (IV.11-12) o consideră cea mai credibilă deține locul central, valorizarea ei științifică fiind argumentată în felul următor: „*În astfel de povestiri se conțin probabil ecourile adevărului istoric despre stăpânitorii cimmerici, despre cei care se puneau în fruntea detașamentelor cimmerici, efectuând campanii îndepărtate în țările vechiului Orient. Numele lor (Teușpa, Lygdamis, Sandakșatru) sunt amintite atât în sursele literare antice, cât și în textele cuneiforme asiro-babiloniene*” (p. 26). Între altele, este de remarcat în pasajul citat o preluare aproape cuvânt cu cuvânt a unei idei formulate cu decenii în urmă de către A.I. Terenožkin, din păcate omițându-se trimiterea la sursă². Întreaga prezentare care urmează, și în care se împletesc considerații de ordin istoric cu unele arheologice, este de fapt o proiectare în trecut a credinței ferme în existența reală a cimmericilor în Europa Răsăriteană și a unei culturi arheologice pe care aceștia au lăsat-o în urma lor. Se conturează astfel un tablou, care se dorește cât mai obiectiv tocmai prin îmbinarea celor două categorii de surse, dintre care importanța determinantă pare să revină totuși surselor literare. Concluzia autorului este: „*Mărturiile analizate ale surselor scrise și arheologice ne permit formularea concluziei*

² Cf. Terenožkin, *Kimmerijcy* (Kiev 1976), p. 91: „...în astfel de mituri se conțin ecourile adevărului istoric despre stăpânitorii cimmerici, despre cei care se puneau în fruntea detașamentelor cimmerici, efectuând campanii îndepărtate în țările Mediteranei Orientale, numele cărora sunt menționate atât în sursele literare antice, cât și în textele cuneiforme asiriene”. Am subliniat în cele două pasaje citate diferențele de exprimare ale celor doi autori.

privind existența reală a cimrierenilor, ca cel mai vechi popor din Europa Răsăriteană, care a lăsat o urmă vizibilă în evenimentele istoriei mondiale din mileniul I î.e.n.” (p. 30). Mă nedumerește în această situație absența totală a luării în considerație a unor studii deja existente la vremea publicării cărții recenzate, privitoare la problema credibilității relative a menționării „cimrierenilor” în sursele grecești și, respectiv, akkadiene³. După cum surprinde și ignorarea altor definiții culturale decât cea formulată de A.I. Terenožkin, pentru descoperirile din epoca timpurie a fierului din zona nord-pontică⁴. Eventualul dezacord cu aceste concepții, altfel perfect legitim, nu cred că se poate exprima prin ignorarea lor.

Următorul subcapitol se remarcă doar printr-o sumară enumerare a grupelor arheologice central-europene de la hotarul epocilor bronzului și a fierului, din această cauză nefiind prea evidentă utilitatea și relația lui cu restul cărții. O posibilă relație este doar eventual sugerată, prin accentuarea de pildă a „caracterului staționar ca trăsătură caracteristică a structurilor social-economice și de locuire ale culturii câmpurilor de urne” (p. 30), văzut probabil în contrast cu caracterul mobil, nomad al lumii „cimriere”. Aici apare o problemă legată de argumentația lui S. Machortych, în sensul că ideea unei tranziții locale spre o lume și ea destul de mobilă a fost formulată de către C. Metzner-Nebelsick exact pentru aceleași teritorii din Europa Centrală de la finele epocii câmpurilor de urne⁵. De altfel,

³ A. Ju. Alekseev, N. K. Kačalova, S. R. Tohtas’ev, *Kimmerijcy: étnokul’turnaja prinadležnost’* (Sankt-Petersburg 1993); A.I. Ivančik, *Kimmerijcy i skify. Kul’turno-istoričeskie i hronologičeskie problemy arheologii vostočnoevropejskih stepej i Kavkaza pred- i ranneskijskogo vremeni*, în A. Ivantchik und H. Parzinger, „Steppenvölker Eurasiens. Stepnye narody Evrazii” II (Moskva 2001).

⁴ O.R. Dubovskaja, *Ob étnokul’turnoj atribucii "Novočerkasskih" pogrebenij Severnogo Pričernomor’ja*, *Arheologičeskij Al’manah* (Doneck), 6, 1997, 181-218.

⁵ C. Metzner-Nebelsick, *Die früheisenzeitliche Trensenentwicklung zwischen Kaukasus und Mitteleuropa*, *Regensburger Beiträge zur prähistorischen Archäologie* 1, 1994, p. 383-447; eadem, *Abschied von den "Thrako-*

lucrările respective sunt utilizate de către S. Machortych, dar pentru a face doar trimiteri la piese „cimriere” din Europa Centrală sau la grupul Mezöczát (pe care îl consideră indiscutabil intruziv) și deloc pentru analiza contextului cultural și social local în care au apărut inovațiile „cimriere”. Această analiză constituie totuși nucleul lucrărilor semnate de C. Metzner-Nebelsick, și care i-a servit autoarei citate de către S. Machortych să pună de fapt la îndoială o prezență „cimrieriană” în Europa Centrală.

Capitolul central al cărții (Cap. 4. *Obiecte de import în context arheologic și cronologic*) este organizat în două subcapitole, fiind prezentate mai întâi elementele central-europene din stepele Răsăritului Europei (subcapitolul 4.1.) și, apoi, cele „cimriere” din Europa Centrală (subcapitolul 4.2.). Deși a atras atenția asupra lipsei unor studii speciale dedicate influenței central-europene asupra „cimrierenilor” (la p. 5, 13 și 19), autorul expediază respectiva problematică în mai puțin de 8 pagini, câte cuprinde subcapitolul 4.1. Ca metodologie de lucru adoptată pentru același subcapitol remarcă opțiunea pentru o formulă pe care o cred mai puțin fericită: în text se prezintă rând pe rând, într-o ordine a cărei logică este obscură, mai mult sau mai puțin complet, complexe luate în considerație și, intercalate, discuții mai ales de ordin cronologic și asupra analogiilor formale ale pieselor considerate importuri central-europene. Fără îndoială că o clasificare și o analiză a răspândirii teritoriale și a cronologiei respectivelor piese era cât se poate de necesară, dar nu spune în sine nimic despre raporturile culturale dintre populațiile Europei Centrale și ale Europei Răsăritene. Despre acestea din urmă putem afla din cartea lui S. Machortych doar că ele au existat „pe parcursul practic al întregii epoci pre-scitice”, manifestându-se pe două paliere cronologice: al sec. 9-8 î.Hr. (cu o influență predominantă dinspre bazinele superior și mijlociu al Dunării) și al sec. 8-7 î.Hr. (cu „Kimmeriern”? - *Neue Aspekte der Interaktion zwischen karpatenländischen Kulturgruppen der späten Bronze- und frühen Eisenzeit mit der osteuropäischen Steppenkoine*, în B. Hänsel und J. Machnik (Hrsg.), „Das Karpatenbecken und die osteuropäische Steppe”, *Südosteuropa – Schriften* 20, PAS 12, München-Rahden/Westf., 1998, p. 361-422.

influențe manifestate dinspre bazinul inferior al Dunării). De asemenea, existența în aceleași complexe a unor materiale cu analogii atât în Europa Centrală, cât și în zona caucaziană ar fi doar o mărturie a „rolului de intermediar al cimrierienilor în legăturile lumii Carpato-Dunărene nu numai cu populația nord-pontică, ci și cu cea sub-caucaziană” (p. 40).

În subcapitolul dedicat pieselor „cimriere” din Europa Centrală este adoptată o metodologie de lucru întrucâtva diferită, acesta fiind structurat în funcție de tipurile funcționale și formale ale pieselor discutate: pumnale și spade, muștiuce de zăbală, psalii, piese de harnașament de tracțiune, diverse aplici de harnașament, piese „de paradă și cultice”, podoabe. Și în cazul acestora discuțiile făcute de S. Machortych se limitează la precizarea analogiilor din stepele est-europene și la datarea pieselor. Concluzia acestei expuneri este următoarea: „Astfel, studierea pieselor de tip cimrierian din Europa Centrală a arătat că cea mai mare parte a lor este legată de harnașament și arme, adică reflectă setul caracteristic călărețului războinic. O altă parte se leagă de sfera prestigiului și reprezintă simboluri de putere. Cauzele apariției și a răspândirii lor largi în regiunile carpato-dunărene cel mai probabil nu au fost unele și aceleași” (p. 53). Intenția exprimată în pasajul citat de a deplasa accentul spre „sfera socialului” o consider binevenită. Totuși, motivele pentru care anumite piese sunt practic rupte din contextul lor și desemnate ca fiind „cimriere” nu-mi sunt prea clare, în afară de faptul că se sugerează – prin invitația implicită de a li se urmări analogiile – originea lor în Răsăritul Europei; iar acest teritoriu, așa cum se „știe” (credință ferm exprimată în capitolele anterioare ale cărții), era populat de „cimrierieni”. De aici, tranziția spre ideea că și unele obiecte pot avea o identitate cimrieriană se poate face foarte ușor, dar aceasta nu constituie un argument. Nu sunt deloc convins că elemente de cultură materială, indiferent din ce teritoriu, pot avea în sine vreo identitate etnică (sau orice alt tip de identitate de grup). Ele nu au, firește, nici capacitatea organismelor biologice de a se auto-reproduce, nici propria lor conștiință. Această conștiință este de fapt caracteristică oamenilor care le-au inventat, re-

creat în decursul timpului și manipulat, eventual și în scopul de a construi și pune în evidență anumite identități, dar rămâne de văzut de ce tip. Am impresia că este mai evidentă în cartea lui S. Machortych utilizarea de fapt de către acesta a respectivelor elemente pentru a construi o „etnie cimrieriană”. Atunci de ce ar trebui să credem că oamenii astfel catalogați ar fi neapărat de acord – dacă ar putea să-și spună părerea – cu identitatea ce li se atribuie? Întrebarea mea nu este retorică, ea ține de obiectivitatea și, într-un anumit sens, de etica demersului arheologic.

Acest capitol este cel de analiză a informației arheologice. Autorul a înțeles prin aceasta strict tipologia formală a pieselor, precizarea analogiilor și a datării. Trebuie remarcată ca un merit al cărții relativa rigoare a acestei ordonări, dar nu poate fi trecută cu vederea absența analizei contextelor arheologice propriuzise și, plecând de aici, a contextului cultural și social mai larg în care se manifestă în Europa Centrală anumite elemente de cultură materială, multe dintre care pot fi într-adevăr de origine est-europeană. Din această cauză este puțin convingătoare legătura, care se putea face mai bine prin intermediul acestui capitol, între partea în care se precizează perspectiva teoretică a lucrării (Cap. 2) și ultimul capitol al cărții, în care se interpretează (nu însă și analizează) prezența pieselor „cimriere” în Europa Centrală.

Capitolul de încheiere al cărții recenzate (Cap. 5. *Influențe reciproce între teritoriul nord-pontic și Europa Centrală: caracterul și consecințele contactelor*) își propune ca intenție „o analiză a caracterului, dinamicii și consecințelor contactelor cimrierienilor cu lumea Carpato-Dunăreană în epoca prescitică”. Premiza de la care se pleacă în acest capitol este cea a „apariției pe arena istorică a nomazilor timpurii, unii dintre cei mai străluciți reprezentanți ai acestora fiind cimrierienii” (p. 54). Fenomenul este explicat printr-o schimbare dramatică a condițiilor de climă, care ar fi determinat trecerea comunităților Belozërka și Srubnaja târzii de la o „*conomie complexă agrară și pastorală*” la un tip de subzistență bazat pe un „*păstorit seminomad și nomad*”. S. Machortych remarcă și complexitatea unor astfel de fenomene, petrecute „*la hotarul dintre*

epocile istorico-arheologice”: „Aceste perioade, relativ scurte, dar efervescente, se remarcă printr-o căutare asiduă și direcționată a unor noi căi de adaptare socio-economică, prin decăderea unor culturi și înflorirea tumultoasă a altora, prin activizarea proceselor migraționiste, prin nașterea unor noi etnii și așa mai departe” (p. 55). Aceste transformări autorul le vede prefigurate încă din cultura Belozerka, explicând, de pildă, biritualismul manifestat în practicile funerare prin „caracterul tranzitoriu al economiei”, ceea ce și-ar fi „pus amprenta pe reprezentările ideologice” (p. 56). Această idee, altfel lipsită de o argumentare propriu-zisă, mi se pare direct determinată de o înțelegere dogmatică a marxismului (nu există însă nici o trimitere la vreo lucrare a lui Marx), care pune într-o legătură mecanică baza economică și manifestarea ca epifenomen a sferei ideologice. Tabloul este dezvoltat prin ceea ce se poate considera, în realitate, ideea centrală a cărții: criza prin care trecea o economie pastorală încă instabilă, din cauza accentuării aridității climei, ar fi „determinat o importantă parte a populației să părăsească raioanele de stepă nord-pontice, în căutarea unor locuri cu condiții naturale mai prielnice, potrivite tipului ei de economie” (p. 56). Răspândirea „cimmerienilor” este văzută în câteva direcții și anume spre zonele care ar fi suferit cel mai puțin de pe urma aridizării: silvostepa Niprului, Crimeea, Caucazul de Nord și „raioanele vestice ale Europei sud-estice, inclusiv Marea Câmpie Maghiară”. După S. Machortych „respectivale migrații își găsesc confirmarea prin datele arheologice, obținute în aceste teritorii” (p. 56).

În această ordine de idei, S. Machortych distinge o „clară demarcare între două centre ale influențelor cimmeriene în Europa Centrală”: 1. Marea Câmpie Maghiară și 2. teritoriile de la Vest de Dunăre până în Alpii Răsăriteni. În aceste două zone s-ar fi manifestat concomitent patru „modele de contacte culturale ale nomazilor timpurii cu locuitorii Europei Centrale” sau „de răspândire a tradițiilor cimmeriene” (p. 58).

Primul model, „migraționist”, are în vedere „pătrunderea complexului cultural nomad în Europa Centrală printr-o infiltrare directă a populației est-europene” (p. 58). Această pătrundere s-ar fi manifestat arheologic prin apariția în

Câmpia Maghiară a grupului Mezöcsát, caracterizat, în opinia autorului, de o „tradiție nomadă” est-europeană, manifestată în „ritualul funerar, cultura materială și economie” (p. 58). Dificultatea firească – din perspectiva adoptată de S. Machortych – de a se găsi o explicație prezenței în mormintele grupului Mezöcsát a unei ceramici de tradiție locală este rezolvată prin soluția extrem de facilă că olăritul fiind o „ocupație feminină, se poate admite că populația locală din arealul de răspândire a grupului Mezöcsát era reprezentată în principal de femei. Devenind grupul dominant politic, cimmerienii au impus populației rămase propriile lor tradiții culturale și economice” (p. 60). În primul rând, lipsește o anchetă etnografică printre membrii așa-zisului „grup Mezöcsát” care ar documenta practicarea olăritului doar de către femei și, în al doilea rând, „tradițiile culturale” la care face trimitere aici autorul par a fi reduse strict la sfera practicării războiului călare.

Al doilea model propus de S. Machortych – „incursiuni militare episodice ale unor detașamente de nomazi” – este argumentat prin existența în teritoriile dintre bazinul mijlociu al Dunării și Alpi a unor „complexe funerare însoțite de bronzuri cimmeriene tipice”, a unor așezări cu urme de distrugere și cu „vârfuri de săgeți de tip cimmerian”, precum și a unor așezări întărite, toate explicate prin „expansiunea cimmeriană” (p. 60).

Al treilea model („schimburi comerciale și de obiecte de prestigiu între elitele diferitelor societăți”) este considerat de către autor mai „greu de identificat pe baza materialelor arheologice”. Posibilitatea manifestării lui este argumentată doar prin câteva exemple etnografice, care sugerează un anumit rol al activităților comerciale la populațiile de nomazi. În opinia lui S. Machortych, de la această situație nu făceau excepție nici „cimmerienii, care controlau în perioada pre-scitică raioanele de stepă din sudul Europei Răsăritene. Conducătorii nomazilor aveau posibilitatea de a exploata economic teritoriile dintre stepă și centrele dezvoltate de sedentarism agricol. Obiectele de prestigiu și comerțul cu cai constituiau probabil un element important al relațiilor de schimb din primele secole ale mil. I î.e.n. Aceasta a fost perioada în care reprezentarea similară a statutului social a fost ridicată la rang de canon” (p. 61). Ideea circulației chiar a cailor ca daruri sau bunuri de schimb, preluată

de fapt de la G. Kossack⁶, mi se pare interesantă și cred că merita să fie dezvoltată, dar printr-o analiză comparativă detaliată a contextelor specifice din Europa Centrală și, respectiv, Răsăriteană, în care s-au manifestat elemente doar formal identice de cultură materială. Această comparație cred că ar fi fost în măsură să nuanțeze mult fie ideea exprimată de S. Machortych a unui „canon” generalizat de reprezentare socială a elitelor, fie pe cea a existenței unei „caste de războinici” cu un comportament similar între Terek și Nipru (după G. Kossack)⁷, fie pe cea a unei fascinații produse asupra central-europenilor de către elitele estice (după C. Metzner-Nebelsick)⁸, toate trei fiind în fond viziuni cam prea generalizatoare.

Ultimul model formulat de S. Machortych are în vedere preluarea în mediul central-european, în urma contactelor directe îndelungate sau prin schimburi comerciale, a unor „tradiții cimmeriene” și constituirea pe această bază a unor noi forme, sincretice, cu dezvoltare locală. Categoria socială cea mai receptivă la această preluare este considerată elita, autorul vorbind chiar de „aparitia în urma influențelor răsăritene a unui nou strat social, reprezentat de călăreții războinici” (p. 62)⁹.

⁶ G. Kossack, *Horse and Wagon During the Early Iron Age in Central Europe. Technical Considerations, Nature of Evidence and Conceptual Content*, în G. Kossack, „Towards Translating the Past. Selected Studies in Archaeology. Ten Essays written from the year 1974 to 1997” (Rahden/Westf. 1998), p. 103.

⁷ Idem, *Neufunde aus dem Novočerkassker Formenkreis und ihre Bedeutung für die Geschichte steppenbezogener Reitervölker der späten Bronzezeit*, Il Mar Nero. Annali di archeologia e storia 1, 1994, pp. 19-54.

⁸ C. Metzner-Nebelsick, *Early Iron Age Pastoral Nomadism in the Great Hungarian Plains: Migration or Assimilation? The Thraco-Cimmerian Problem Revisited*, în J. Davis-Kimball, Eileen M. Murphy, L. Koryakova, L.T. Yablonsky, „Kurgans, Ritual Sites and Settlements Eurasian Bronze and Iron Age”, BAR International Series 2000, p. 165.

⁹ Ideea este destul de asemănătoare cu cea a adoptării în rândul elitei central-europene a unei mode de reprezentare ca „estic” sau „cimmerian”,

În încheierea prezentării modelelor sale, S. Machortych accentuează importanța contactelor culturale, a influențelor reciproce și a contopirii culturilor diferitelor popoare „ca principali stimuli care pun în mișcare forțele ce determină progresul umanității” (p. 62) și constată existența contactelor permanente între populațiile centrului și estului Europei în întreaga „perioadă pre-scitică” (p. 63). De altfel, aici doar se repetă o concluzie din finalul capitolului 4 (despre „obiectele de import”). Oarecum surprinzător, dar, în aceeași parte de încheiere, autorul afirmă că „este necesară studierea contextului oricărui obiect sau element de noutate apărute în societate și încercarea de a înțelege rolul jucat de acesta și mesajul transmis de el [subl. D.S.]” (p. 63). Așa cum am remarcat mai sus, anume acest tip de demers lipsește din păcate din cartea recenzată. Altfel, categoric nu pot să contrazic această idee a lui S. Machortych, sugerată în final, dar neaplicată ca metodologie de lucru, a descifrării semnificației obiectelor în funcție de contextul lor. Aș adăuga la aceasta doar importanța formulării unor întrebări cât mai flexibile adresate contextelor studiate, capabile de a fi corectate, în locul unor premise și scheme de ordonare și interpretare sau, de fapt, a unor chestionare. Cele din urmă au doar calitatea de a sugera mai curând răspunsurile (de ex.: cum se explică prezența în Europa Centrală a unor piese cu analogii în estul Europei, având în vedere că Herodot îi situează în cea din urmă zonă pe „cimmerieni”?), decât capacitatea de a le căuta (de ex.: cum se explică răspândirea pe arii vaste din Eurasia a unor obiecte formal identice sau asemănătoare și care este relația oamenilor cu acestea de la caz la caz?).

Cu toată lipsa unei analize propriu-zise (și deficiențele remarcate mai sus), autorul cărții a reușit totuși să formuleze unele idei care merită toată atenția și să punteze unele probleme. Printre acestea se numără și cea a unor cauze de ordin climatic pentru explicarea realului contrast dintre perioada „culturii Belozerka” (caracterizată de așezări și necropole de durată) și perioada imediat următoare (în care nu se mai cunosc deloc așezări, iar mormintele apar grupate cel mult câte două-trei, în tumuli risipiți în toată

în urma unei fascinații răsăritene (Cf. Metzner-Nebelsick, *ibidem*).

stepa est-europeană). Explicarea prin evoluții de ordin climatic (poate de lungă durată) a acestei transformări în relația dintre oameni și spațiu, ultima interpretabilă în sensul adoptării unui mod de viață relativ mobil, de către comunități care sunt acum mai degrabă reduse numeric, constituie toate ipoteze destul de credibile. Aceasta deși nu dispunem de date paleobotanice și doar parțial dispunem de date arheozologice (determinări ale oaselor de animale din morminte, făcute însă de cele mai multe ori de către autorii săpăturilor). Totuși, ideea constituirii pe această bază a unei ideologii a „nomazilor est-europeni”, la care se face referință ca la ceva unitar în întreaga stepă est-europeană, și care s-ar reflecta în descoperirile arheologice prin prezența oaselor de ovicaprină (= practicarea păstoritului ca sursă principală de subzistență) sau a armelor și pieselor de harnașament (tradusă în sensul existenței unui grup dominant, de „călăreți războinici”) mi se pare mai puțin evidentă. Aici trebuie ținut seama de faptul că întreaga informație arheologică disponibilă provine din contexte funerare. Or, consider cel puțin naivă credința că ideologia obiceiurilor funerare ar reflecta cu fidelitate economia și practicile sociale în întregul lor¹⁰. În plus, nu este deloc demonstrat că elementele de cultură materială pe care autorul cărții pune principalul accent – armele și piesele de harnașament – ar fi fost „dozate” în mod identic în complexele funerare din întreaga stepă a Răsăritului Europei, fie măcar și pe palierul social bănuț ca fiind cel din vârful piramidei, cel mai „activ”, al „elitei cimmeriene / nomade”. Există posibilitatea ca analiza comparativă a contextelor să pună totuși la îndoială existența unui „canon cimmerian” de reprezentare a elitelor și transportarea lui, prin intermediul unor migrații sau invazii, în diverse direcții, inclusiv în Europa Centrală. Altfel zis, chiar spațiul est-european s-ar putea să apară mult prea „fragmentat” și diversificat ca manifestare funerară a ideologiei, pentru a se putea găsi aici explicații pentru manifestări de

aceeași natură din centrul Europei, altfel decât la nivelul generalităților și al banalităților (practicarea universal răspândită a inhumăției, prezența de „ofrande de carne” în morminte, analogii formale de piese și altele asemenea). Mergând în continuare pe același raționament, s-ar deschide posibilitatea de a aborda chestiunea identităților asumate colectiv altfel decât prin optica lui Herodot și prin catalogarea „etică”, în consecință, nici măcar a unor piese, ci a unor ordonări tipologice formale, deci a unor interpretări. Examinarea posibilității existenței unor ideologii funerare „fragmentate” ar deschide implicit problema contribuției acestora la prezumtive discursuri identitare diferite de la o zonă la alta și poate de la o perioadă la alta. Mă întreb atunci dacă problema „contactelor / relațiilor culturale” nu ar putea fi reformulată în termenii unor posibile „dialoguri” între varii discursuri, poate competitive, posibil să fie văzute astfel dacă ne-am limita prudent la zone mai restrânse, prin studii de caz. Aceste discursuri însă deloc nu le-aș vedea ca putând fi etichetate prin termeni deopotrivă reduționiști și generalizatori, așa cum sunt cei de „cimmerian”, „scitic” sau „tracic”.

Întrucât lucrarea lui S. Machortych abordează problematica unei arii geografice foarte largi și este publicată în limba rusă, rămâne regretabilă absența unui rezumat într-o altă limbă.

În concluzia recenziei la cartea lui S. Machortych, consider că aceasta reprezintă, fără intenția autorului însă, un foarte bun argument pentru respingerea ca metodă de lucru a examinării informației arheologice prin optica oferită de către autorii surselor scrise. Ultimei categorii de izvoare i s-a acordat un rol primordial ca importanță în elaborarea unui scenariu istoric și etnic, iar apelarea la o teorie convenabilă antropologică (în acest caz a aculturației) nu a făcut decât să confirme inevitabil ceea ce se „știa” deja. Nu sunt de acord cu o asemenea abordare, deoarece descoperirile arheologice și oamenii din trecut, astfel ordonate și, respectiv, ordonați, au doar un rol pur decorativ în această reconstituire a trecutului.

Dincolo de toate deficiențele sale, un merit incontestabil al cărții îl constituie capacitatea sa de a provoca discuții și reacții, îndeosebi din partea celor care nu adoptă perspectiva de interpretare a autorului ei. Consider că lectura ei

¹⁰ Pentru argumentarea unei relații complexe dintre practicile funerare, societate și ideologie vezi de ex. cartea lui M. Parker Pearson, *The Archaeology of Death and Burial* (Texas A&M University Press 2001), p. 94 și *passim*.

poate fi utilă, mai ales prin provocarea de a preciza mai bine un alt tip de demers, care ar căuta să evite aplicarea mecanică în interpretarea descoperirilor arheologice atât a unor scheme istorice, cât și a unor modele antropologice convenabile. Așa cum am încercat să sugerez în

această recenzie, și unele, și celelalte, aplicate necritic, produc mai ales cadre extrem de rigide de interpretare.

Dorin Sârbu

FLORIN FODOREAN, *Drumurile din Dacia romană*, Editura Napoca Star, Cluj-Napoca, 2006, 448 p.

Spre deosebire de alte țări, unde studiul drumurilor romane constituie un domeniu foarte bine conturat, în cercetarea arheologică și istorică românească lucrul acesta nu se întâmplă. Dacă în țări precum Anglia, Franța, Spania sau Italia problematica complexă a drumurilor romane se bucură deja de programe și proiecte de cercetare bine articulate și de publicații ale rezultatelor cercetărilor, numeroase și pe măsură, la noi, dar și în alte țări învecinate (de observat că sunt țări din SE Europei, din fostul bloc comunist!) acestea lipsesc. Literatura științifică europeană dedicată drumurilor romane cuprinde o serie de monografii privind căile de circulație, sistemul acestora din diferite provincii și chiar monografiile de drumuri.

Deși la începutul secolului al XX-lea un început timid a fost făcut de Emil Panaitescu care publica, în 1938, *Le grandi strade romane in Romania*, într-o colecție – *Quaderni dell'Impero. Le grandi strade del mondo romano* – care încerca tratarea acestui subiect pentru fiecare provincie a Imperiului Roman, ulterior cercetarea căilor romane de comunicație a fost practic abandonată. În ultimii ani tema drumurilor apare dispart în articole de specialitate, fiind determinată, în cele mai multe cazuri, de unele descoperiri sau de unele cercetări de topografie istorică. Și aceasta în condițiile în care, oricare ar fi aspectul studiat din istoria unei provincii, nu se poate fără a se face referire la drumurile romane.

Recent, Dacia a intrat în categoria provinciilor pentru care există lucrări monografice care tratează sistemul căilor de comunicație romane prin publicarea lucrării lui Florin Fodorean, *Drumurile din Dacia romană*, la Editura Napoca Star, Cluj-Napoca în anul 2006. Această lucrare reprezintă varianta actualizată a lucrării de doctorat susținută de autor în cadrul Facultății de

Istorie și Filosofie a Universității „Babeș-Bolyai” în anul 2004. Pentru cei interesați de acest subiect numele autorului nu este cu totul nou, articolele sale, publicate anterior susținerii tezei demonstrând interesul deosebit pentru acest subiect, abordat din diferite perspective.

De la bun început trebuie să spunem că ne aflăm în fața unei lucrări de excepție, care acoperă toate aspectele ce sunt de avut în vedere atunci când se întreprinde analiza căilor de comunicație romane. Alcătuită ca „o monografie de largă respirație”, așa cum spune în introducere profesorul Mihai Bărbulescu, cartea lui Florin Fodorean abordează pe rând izvoarele antice, medievale și moderne, traseele rutiere, transporturile, elementele constructive și juridice, elementele de viață cotidiană etc. propunând totodată și metodologia de cercetare a căilor de comunicație din provincia nord-dunăreană. Lucrarea este structurată după cum urmează: Prefață (p.11-12, prof. Mihai Bărbulescu), Introducere (p. 13-15). Cap. I Rețeaua rutieră din Imperiul Roman în epoca Principatului (p. 17-53), cap. II Izvoare privind drumurile din Dacia Romană (53-101), cap. III Rețeaua rutieră din Dacia romană (101-329), cap. IV Rolul strategic și economic al drumurilor din Dacia romană (329-347), cap. V Transportul în Dacia romană (347-353), cap. VI Drumurile romane după părăsirea Daciei (353-363), cap. VII Concluzii. Metodologia cercetării drumurilor romane. Aplicarea metodelor și perspective (363-389); tabele (p. 389-397) (1. Izvoarele epigrafice privind drumurile din provincia Dacia, 2. Infrastructura, suprastructura și principalele caracteristici tehnice ale drumurilor romane din Dacia Porolissensis, 3. Infrastructura, suprastructura și principalele caracteristici tehnice ale drumurilor romane din Dacia Superior), o hartă (drumurile din Dacia romană, p. 398), 15 planșe

(p. 399-413); bibliografie (p. 416-432), rezumat în limba engleză (p. 433-448).

Din simpla enumerare a titlurilor capitolelor se poate observa că monografia de față acoperă toate fațetele unui subiect extrem de complex, fiind totodată bine structurată și documentată. Cum era și firesc, autorul pornește de la prezentarea rețelei rutiere din Imperiul Roman în timpul Principatului (cap. I). Sunt prezentate pe rând izvoarele antice, terminologia, clasificarea, caracteristicile tehnice și metodologia după care acestea sunt cercetate. Acest capitol îl familiarizează pe cititor cu problematica drumurilor romane, și-l pregătește pentru capitolul următor, cel mai important și consistent al lucrării, destinat drumurilor din Dacia romană: Cap. III Rețeaua rutieră din Dacia romană, cu următoarele subcapitole: 1. Premise. Drumurile în Dacia înainte de romani; 2. Evoluția cercetărilor privind drumurile din Dacia romană; 3. Clasificarea drumurilor din Dacia romană; apoi autorul analizează fiecare provincie în parte și la fiecare dintre ele se ocupă de: trasee; infrastructura, suprastructura și principalele caracteristici tehnice ale drumurilor din provincia respectivă; mai departe, pentru Dacia romană analizează: materiale de construcție, forța de muncă, trama stradală a unor orașe și așezări din Dacia (Porolissum, Napoca, Potaissa, Apulum, Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Tibiscum, Drobeta, Romula, Alburnus Maior, Micia, Sucidava); drumurile din interiorul castrului din Dacia, tehnica de construcție (pentru fiecare provincie în parte); podurile din Dacia romană; transportul fluvial și pe râurile interioare.

Lucrarea se încheie cu capitolele despre rolul strategic, transport, drumurile romane după părăsire, concluzii metodologice și concluzii generale.

Cele câteva observații pe care le prezentăm mai jos cu privire la conținutul și structura lucrării nu-i știrbesc cu nimic meritele, căci, așa cum am spus deja, lucrarea este în opinia noastră una de excepție. În categoria lucrărilor generale, ediția a II-a a lucrării lui Raymond Chevallier, *Les voies romaines*, publicată în 1997, mult mai amplă decât prima, publicată în 1972, nu a fost inclusă. Credem, de asemenea, că analiza *cursus publicus* ar fi fost ceva mai nuanțată dacă autorul ar fi avut în vedere două lucrări importante despre serviciul de transport al mărfurilor și persoanelor ca și de transmitere a informațiilor, elaborate de C. Corsi și F. Crogiez.

Referindu-se la drumurile din Dacia Porolissensis, autorul începe prezentarea acestora cu *via militaris*: Potaissa-Napoca-Porolissum. Este adevărat că majoritatea drumurilor au fost construite cu prilejul operațiilor militare, cu aprobarea senatului. Aceasta este prima cauză pentru care, în timpul Republicii, dar și mai târziu, se vorbește despre și apare în izvoare denumirea de *viae militares*. La ce tip anume de drum, precum și intervalul de timp în care a fost folosit acest termen nu ne este deloc clar. Termenul de *via militaris* este folosit de Cicero atunci când se referă la Via Egnatia, de-a lungul căreia se găseau tabere militare, o inscripție de la Hadrian care se referă la un drum în Egipt, de-a lungul Mării Roșii, jalonat de stații și forturi, o inscripție de la Nero, care menționează construcția în Thracia, din ordinul împăratului, de către guvernator, de *tabernae* (=hoteli private, apropiate de *caupones*) și *praetoria* (=stații întreținute de orașe). Alte dovezi în sprijinul existenței unei cartografii militare le avem din sursele scrise, spre exemplu Titus Livius, Pliniu cel Bătrân, Suetoniu etc. În plus, existența unei cartografii militare este atestată și de inscripții care menționează chorografi, care nu numai că făceau planurile dar le și gravau pe plăci de bronz. Tacitus mai ales vorbește despre legătura între descoperirile geografice și cuceririle militare. Același tip de mențiune apare și în panegyricul lui Traian.

Mențiunile care fac referire la acest aspect sunt totuși puține din cauza modului în care era conceput tipul acesta de documente, dar și ca urmare a faptului că ele nu erau la îndemână oricui (secretul de stat); cine la Roma poseda o hartă era bănuțat că nutrește ambiții ce le depășesc pe acelea ale unui simplu cetățean; la Roma, mai mult ca oriunde, geografia are o semnificație politică. Având în vedere toate acestea, credem că se impunea o discuție ceva mai nuanțată asupra termenului, mai ales că, așa cum am arătat pe scurt, sursele istorice lasă loc la interpretări diferite ale termenului.

Referindu-se la istoricul cercetărilor privind drumurile romane din Dobrogea, autorul nu se referă în niciun fel la contribuțiile lui Vasile Pârvan, care sunt esențiale. Nu se poate vorbi despre drumurile romane din Dobrogea fără a se face referire la *Ulmetum I*, publicat în *Analele Academiei Române. Memoriile Secției Istorice*, unde autorul schițează, în linii mari, rețeaua

drumurilor romane, care, cu mici modificări, este în continuare valabilă.

Prezentând *Tabula Peutingeriana*, una dintre sursele esențiale pentru orice lucrare care tratează despre rețeaua de drumuri din Imperiul Roman, autorul nu se referă deloc la ipotezele discutate de diferiți cercetători privind forma alungită a acesteia și nici nu expune toate datele propuse pentru acest document.

În timpul cercetărilor sale, autorul a beneficiat de ajutorul unui topometru, ceea ce i-a ușurat mult misiunea, dar i-a și asigurat, în egală măsură, acuratețea și exactitatea înregistrărilor. Alte drumuri au fost cercetate personal de autor. În funcție de informația disponibilă, unele trasee sunt mai bine prezentate decât altele, câteva reprezentând adevărate studii de caz.

Așa după cum am menționat, autorul și-a susținut lucrarea de doctorat în 2004; doi ani mai târziu lucrarea, revăzută și actualizată, este publicată de Editura Napoca Star. Nu putem decât să apreciem rapiditatea cu care aceasta a fost pusă la îndemâna cercetătorilor, dar și a publicului larg, și nu putem decât să ne dorim ca

aceasta să se întâmple pentru cât mai multe teze de doctorat susținute.

Ne aflăm, așadar, în fața unei lucrări excepționale și nu putem, în finalul acestei prezentări, decât să repetăm ceea ce autorul însuși menționează în introducerea lucrării, și anume: oricât de completă ni se pare, lucrarea nu reprezintă decât un început pentru astfel de analize. Cercetările asupra drumurilor romane acoperă domenii variate și, ca urmare, nu pot fi realizate de către un singur cercetător. Ele se bazează pe lucrul în echipă, în care colaborează specialiști din diferite domenii. Lucrarea lui Florin Fodoran este o sinteză de la care se poate oricând porni pentru rafinarea și nuanțarea cercetării științifice. Este, poate, momentul în care ne putem gândi la o direcție specială de cercetare a rețelelor de drumuri antice și în arheologia românească.

Adriana Panaite

VICTOR COJOCARU, VICTOR SPINEI (ed.), *Aspects of Spiritual Life in South East Europe from Prehistory to the Middle Ages*, Iași, Editura Trinitas, 2004, 399 p.

În ultimii ani, asistăm în România, ca de altfel în întregul spațiu est-european, la o avalanșă de *Omagii* și de publicări de acte de simpozioane, colocvii și congrese. Acest boom editorial, binevenit, de care beneficiază și breasla arheologilor și antichizanților, aduce cu el însă, din păcate, o mare vizibilitate a problemelor de care suferă durabil istoria antică (și în general scrisul istoric) în România, cu atât mai surprinzătoare în condițiile în care dezbateră neangajată și eliberată de presiuni politice și ideologice ar trebui să primeze.

Uneia din temele în vogă, „cultura materială” din epoca materialismului dialectic – o farsă ideologică, dat fiind nivelul rudimentar de argumentare –, i s-a alăturat de mult un alt concept la fel de problematic, „viața spirituală”. Acest cuplu simplist a devenit de mai multe decenii o evidență a arheologiei românești. Mai recent, datele arheologice sînt radical reinterpretate, aproape orice manifestare fiind acum redusă la ritualuri, magie și „aspecte spirituale”, investite cu o atractivitate remarcabilă.

Volumul de față publică actele unui colocviu ținut la Iași, în octombrie 2004, la care au participat istorici din România, Republica Moldova și Ucraina. Cele 24 de contribuții (multe însoțite de ilustrații), urmate de o listă de abrevieri, sunt redactate în engleză, franceză, germană și rusă.

După o prefață de Victor Spinei, volumul debutează cu un „cuvânt de binecuvîntare” al Mitropolitului Moldovei și Bucovinei, Daniel (actualul patriarh), intitulat „Worship – The Kernel of Culture”, destinat „servirii adevărului istoric și a spiritualității sacre”, care nu și-ar avea locul într-un colocviu patronat de Academie. Această convență mutual încurajată între instituții științifice și BOR nu este deloc de bun augur. Înscrierea în tematica spirituală a acestei reuniuni nu ar fi trebuit pusă în legătură cu spiritul religios ortodox, pentru a evita ancorarea în prezent a unor dimensiuni diferite ale trecutului.

Observăm în destule dintre articole o schimbare doar de registru, suprapus de aceeași

viziune pozitivistă, nu și de interpretare: dacă înainte se cita abundent din vulgata marxistă și din tezele ceaușiste, autorul incontornabil a devenit, și încă de o bună bucată de vreme – timp în care ne-am fi așteptat la apariția unor poziționări critice față de tezele lui – Mircea Eliade, pomenit cu evlavie, de data asta mai sinceră. Nivelul de argumentare rămîne pe ansamblu superficial, multe încercări nereușite de teoretizare împănind o prezentare seacă, urmată de concluzii în răspăr. De altfel, mai multe studii reiau invocarea devenită rituală a “cercetărilor viitoare” (p. 30, 119, 184, 299-300), ridicând semne de întrebare asupra utilității reale a propriei contribuții.

Supărătoare este insistența etnicistă și naționalistă în analiza datelor arheologice, privilegiind strămoșii consacrați, și anume tracii, care-și împart popularitatea cu așa-numiții „protoromâni” – în detrimentul „migratorilor” și „nomazilor”¹. Totul e subsumat unei prezentări teleologice a istoriei sud-estului european (de fapt național): apariția și dănuirea poporului român, născut creștin, aureolat de spiritualitate. Din motive specifice, această interpretare este și mai evidentă încă în cazul arheologilor din Republica Moldova: spațiul ex-sovietic nu permite încă o abordare detașată a unor asemenea subiecte „fierbinți”, iar renașterea brutală a imperialismului rus va submina cu siguranță orice încercare de a privi lucid asupra trecutului, devenit un spațiu de confruntare și de legitimare pentru aspirațiile prezentului. Astfel, din articolul despre practici funerare la trecerea de la primul la al doilea mileniu în spațiul dintre Prut și Nistru (I. Tentiuc, p. 323-327), aflăm că necropola de la Molești aparține unei comunități românești creștine (p. 325).

Pentru că subiectul colocviului a fost „viața spirituală”, am fi fost interesați de o raportare la teoriile actuale despre fenomenul religios. Or,

¹ Vezi, în acest sens, analiza lui Gh.-Al. Niculescu, „Nationalism and the Representation of Society in Romanian Archaeology”, în *Nation and National Ideology. Past, Present and Prospects. Proceedings of the International Symposium Held at the New Europe College, Bucharest, Avril 6-7 2001*, București, 2002, p. 209-234; „Archaeology and Nationalism in „The History of the Romanians” (2001)”, *Dacia* NS, 48-49, 2004-2005, p. 99-124.

cele mai multe articole pe această temă subscriu la (sau mai exact spus reiau într-o formă sumară) tezele lui Mircea Eliade. Savant mitizat în România, devenit referință infailibilă, Eliade este însă autorul unor teorii care în Occident nu mai au decât un interes istoriografic, din cauza abordării sale idealist-spiritualiste, cu un dispreț afișat față de „Istorie”. Aceasta cu atât mai mult cu cât dezbaterile actuale sînt atente la contexte, la abordarea fiecărui „palier” (în cazul nostru cel „religios”) în relațiile complexe cu celelalte, și îndeosebi cu mediul social, economic și politic. Viziunea antiistoricistă a lui Eliade este poate interesantă ca poziție filozofică și pentru așteptările unei epoci revoluate, dar lipsită de orice relevanță pentru un demers istoric sau antropologic. Conceptul său de *homo religiosus* este doar o proiecție idealizată, fără nici o demonstrație pertinentă în afara unor alegații generale și extrem de repetitive, dar seducătoare prin conjugarea calculată dintre stil și erudiție. Or, majoritatea intelectualilor români rămân convinși că preistoria și antichitatea, ca și Evul Mediu, erau *saturate de sacru*, care ar fi fost „realitatea” omniprezentă. La fel, recursul la Blaga (care prezintă interes, desigur, ca poet și filozof) și „l'auto-conscience magique-divine” (în care recunoaștem ecoul contemporan al faimoasei „gîndiri prelogice” a lui Lévy-Bruhl, criticată însă în Occident încă din momentul apariției) ține de o concepție folclorică și identitară (V. Cojocaru, p. 119)². Cum o face

² Citarea lui Blaga este un fenomen destul de răspîndit, nu numai în prezentul volum: de exemplu, S. Sanie consideră că „filosoful poet a surprins caracteristicile esențiale” ale mitologiei daco-gete, „confirmate treptat de cercetările ultimelor decenii”, fără a da însă nici un exemplu (în finalul cărții sale *Din istoria culturii și religiei geto-dacice*, Iași, 1999², p. 253). Și mai neverosimil este cazul neoliticianului Gh. Lazarovici: „Unele ipoteze par îndrăznețe, dar fără cunoașterea luciferică (definierea ei la Blaga 1944) nu putem evolua pe tărâmul vieții spirituale. Drumul Eliade – Gimbutas, criticat uneori, reprezintă singurul mijloc de investigare, acolo unde nu există o mitologie scrisă și nici „izvoare literare” (ultimele deseori subiective, ca *Istoria [sic!] Arcana* a lui Procopius din Caesarea)” [„Despre construcțiile de cult neo-

deja, curentul care va parazita studiile de acest gen în România va fi tocmai acest „eliadism vulgar”, ersatz multiform care, sub paravanul noutății și al raportării la un „mare român”, maschează de cele mai multe ori comoditatea intelectuală. Eliade este dealtfel citat constant în studiile despre preistorie (N. Ursulescu, C. Enăchescu). Semnatarii acestor articole recurg frevent la anacronisme, proiectând în preistorie modelele prezentului. Astfel, formula „Soborul zeitelor” referitoare la un complex neolitic, mostră de vocabular neaș și bisericesc aplicat cu nonșalanță preistoriei, ridică legitime semne de întrebare (D. Monah, p. 11-24).

Unul dintre cele mai discutabile articole îi aparține lui N. Ursulescu: „*Les aspects spirituel et matériel dans la vie préhistorique et dans les conceptions de l'archéologie préhistorique*” (p. 25-30). Autorul acestei contribuții-eseu (comparabilă, pentru discrepanța dintre pretențiile teoretice clamate și evidenta superficialitate, cu producțiile tracologului bulgar Alexandăr Fol) invocă, pe urmele lui Eliade care se inspiră din Blaga, un *sens magico-religios* și operează o dihotomie confuză între „mentalitatea modernă” (analitică, în opinia sa) și cea „preistorică”. Aceasta din urmă ar fi incapabilă să disocieze între „material” și „spiritual”, ceea ce-i permite lui N. Ursulescu să avanseze o presupusă metodă de depășire a opoziției material/spiritual, pe urmele aceluiași Eliade, dar și ale unui adept iluminat al „Tradiției”, precum René Guénon, prezentat drept „mare filozof psihanalist” (*sic!*) (p. 26)³.

eneolitice din sud-estul Europei: tehnici de construire, organizare spațială, scurte interpretări. Partea I-a”, în N. Ursulescu (ed.), *Dimensiunea europeană a civilizației eneolitice est-carpatice*, Iași, 2006, p. 77].

³ Chiar și filologul clasic C. Poghirc vorbea despre „l'anthropologie de Guénon” [în *Actes du Premier Symposium International de Thracologie (Rome, 14-16 novembre 1977)*, Milano, 1978, p. 118]; recent, C. Bălăceanu-Stolnici scria despre Eliade: „Zilele acestea s-au implinit 100 de ani de la nașterea lui Mircea Eliade, românul care a dominat antropologia culturală și istoria culturii din secolul XX” (în *Ziua*, nr. 3878, 13 martie 2007). Or, e manifest că antropologia culturală nu a afectat deloc teoria lui Eliade (și nici invers), deja constituită,

Articolul lui V. Cojocaru despre numele grecești teofore în NV Pontului Euxin în secolele VI-I a.C. (p. 105-134), de altfel interesant ca temă, reflectă uneori o viziune învechită despre religia greacă și se încheie printr-o serie de interogări, la care am fi așteptat un răspuns mai concret. Unele corelații sunt discutabile: de exemplu, raportul dintre antroponimele teofore pornind de la numele zeiței Atena și orașul Atena, care ar atesta legături istorice cu Pontul Euxin (p. 111), nu se poate susține. Atena este o divinitate panelenică, printre altele protectoare a orașului Atena; însă familia onomastică pornind de la numele zeiței nu are nici o legătură cu cetatea din Attică⁴. Problematică rămâne și afirmația privind o „identification impropre et aberrante des noms théophores comme des noms banaux ou noms banaux grecs” (p. 105), în cazul unor antroponime dintre cele mai frecvente ca Apollōnios, Artemidōros, Dēmētrios, Diogenēs, Dionysios sau Theodōros. Or, aceste nume, extrem de frecvente, nici nu pot fi caracterizate altfel. În pofida analizei unui material considerabil, rezultat al unei treceri în reviste a numeroase corpora și publicații, surprinde absența din bibliografie a lucrării incontestabilă a lui Fr. Bechtel, sau, pentru paralele și statistici, repertoriul comod *Lexicon of Greek Personal Names* (cele trei tomuri apărute pînă la acea dată).

Pentru a reveni la sursele teoretice de inspirație, Alexandăr Fol – antichizant fantasc și înalt demnitar comunist bulgar –, inventatorul tracologiei, disciplină extrem de discutabilă prin ideologia ei identitară și prin extrema superficialitate metodologică, este prezentat de I. Niculiță-T. Arnăut ca arheolog (p. 76). Aceiași coautori mai afirmă, evident în urma unei lecturi în diagonală a literaturii din note, că traccii ar fi vorbit un dialect al „Linear B language” (p. 77), cu alte cuvinte un dialect grecesc! În ce privește lucrarea diletant-tracomana a inginerilor Șt. Bobancu, C. Samoilă și Em. Poenaru, citată în legătură cu pretinsul calendar dacic de la Sarmizegetusa (p. 73 n. 25), aceasta nu își are nicidecum locul într-un articol care se pretinde științific.

savantul de origine română folosind scrierile antropologice doar ca baze de date.

⁴ L. Robert remarca, dealtfel, raritatea unui nume ca *Athēnaiōn* tocmai la Atena, nume care apare foarte frecvent însă în coloniile megariene, inclusiv în Pont (în *Opera Minora Selecta*, VII, Amsterdam, 1990, p. 639).

O altă problemă de fond o constituie apropierea rapidă între surse literare și practici funerare depistate arheologic, privitoare la sacrificarea soției la moartea soțului la traci (T. Arnăut-A. Belotcaci, p. 159-171), un subiect abordat recent, de exemplu, de Z. Archibald, a cărei lucrare este ignorată⁵. În acest caz, ar fi fost util de studiat divergențele între datele arheologice (care se grupează mai ales în nordul complexului tracic) și cele literare (în speță Herodot, toți ceilalți autori raportând ecouri deformate), al căror punct de plecare este un obicei al „celor care locuiesc mai sus de crestonieni” – adică undeva în nordul Peninsulei Calcidice. Printre altele, e de notat prezentarea naivă și confuză a zeiței Hecate (C. Stoian, p. 173-193), în care am fi preferat, în locul dicționarului de simboluri J. Chevalier-A. Gheerbrant, trimeri la *LIMC*, dat fiind subiectul iconografic abordat. Aceeași autoare ne surprinde prin afirmația „Bendis, une divinité thrace, tout comme Libera” (p. 184).

Câteva articole, care fac notă discordantă cu restul culegerii, abordează subiecte mai specializate: V. Cojocaru (discutat mai sus), Al. Rubel despre procesul lui Socrate, L. Mihăilescu-Bîrliba despre mentalitatea libertilor în Illyricum, C. Ciongradi despre elemente decorative ale epitafurilor din Sarmizegetusa romană; altele sunt pur arheologice: R. Alaiiba, C. Enăchescu, M. Ignat, I. Niculiță-T. Arnăut, S. D. Kryžickij, A. Zanoci-S. Matveev, I. Tentiuc. Arheologul ucrainian S. D. Kryžickij prezintă din nou sanctuarele olbiene la sfârșitul epocii arhaice, în rusă (cu rezumat francez; p. 89-104), ocazie de a regla un diferend personal cu V. P. Jajlenko. Regăsim speculațiile privind raportul între *Theos Hysistos* și diaspora iudaică; multe din numele prezentate ca fiind ebraice pot fi de fapt comune ariei siriene (*Barsimsus*, *Iacubus*) (I. Moga, p. 213-220, într-un articol conținând o bibliografie abundentă și actualizată). În articolul general despre creștinarea sud-estului european reapare legenda pioasă – care continuă să fie cultivată de istoricii români în ciuda criticii pertinente a lui D. M. Pippidi – despre pretinsa origine apostolică a creștinismului românesc, prin Sf. Andrei (Em. Popescu, p. 227-248). Anumite interpretări, potrivite mai degrabă epocii

romantice, intrigă: episcopul tesalian Ballachus prezent la Conciliul de la Niceea (325), ar avea un „nom incerte (*sic!*), mais qui pourrait désigner un *Vlaque*” pentru același Em. Popescu (p. 235).

Din datele prezentate de autorii articolului „Vestiges rupestres chrétiens dans les monts de Buzău” (D. Gh. Theodor-D. Ciobanu-E. M. Constantinescu, p. 303-322), regiune prezentată drept un „*Athos nord-danubien*” (p. 312), vestigiile din antichitatea târzie par foarte reduse, dacă nu chiar absente; în schimb, cele slavone și medievale (mai ales târzii), sunt omniprezente. În ciuda acestor constatări, autorii le pun în legătură cu secta aufidienilor sau, total neverosimil, cu isihasmul (curent marginal, devenit însă central pentru intelectualii români). Finalul pare copiat dintr-un manual școlar: „L’existence de ces complexes chrétiens le long de nombreux siècles et le soutien duquel ils ont joui de la part des princes regnants et des nobles ont conservé ce foyer de vie spirituelle extrêmement actif et ayant un rôle important dans la lutte contre des essais de conquête des Pays roumains par les Ottomans” (p. 312). Studiul despre monumentele creștine din Dobrogea din sec. X-XIV (A. Stănică, p. 329-246) seamănă prea mult, prin simpla lor înșiruire, cu un repertoriu sumar. În schimb, lungul articol, cu o bibliografie impresionantă (și care acoperă întregul spațiu european), al lui V. Spinei despre practici funerare în spațiul carpato-danubian în a doua jumătate a mileniului I p. C. (p. 259-301), nu-și duce până la capăt deschiderea de idei. De la început ni se prezintă imaginea unor valuri de triburi migratoare, invadând periodic spațiul în chestiune și primejduind „l’entité ethnique même de l’élément romanisé”, populații care „ont instauré un durable état d’anormalité, perturbant tous les côtés de la vie matérielle et spirituelle” (p. 259).

Nu toate articolele depășesc nivelul compilației, unele fiind de altfel părți remaniate din publicații anterioare, cu note succinte. Dacă izolarea bibliografică este o scuză, ea nu explică naivitatea argumentației sau exprimarea elementară⁶. Pentru a încheia această trecere în

⁵ Vezi Z. H. Archibald, *The Odrysian Kingdom of Thrace. Orpheus Unmasked*, Oxford, 1998, p. 151-176 (cap. „Princely Burials and Funerary Customs”).

⁶ Iată un singur exemplu: „Les diverses théories élaborées en archéologie ont elles-mêmes un support philosophique, en essayant l’application de quelques solutions modernes afin d’éclaircir les temps reculés” (N. Ursulescu, p. 25). Alăturarea

revistă, un alt aspect supărător este constituit de calitatea îndoielnică a traducerilor: ea nu ar fi gravă în sine, mai puțin atunci când deturmarea, chiar denaturarea sensului, devin extreme; în mai multe cazuri, este clar că s-a făcut apel la traduceri ale unor nespecialiști. Un astfel de exemplu este traducerea prin „tribus des esclaves” (!) a ceea ce ar fi trebuit să fie „tribus slaves” (sau „des Slaves”) (T. Arnăut-A. Belotcaci, p. 163). Expresia „thrakisch-hethetisch-dakischen Milieus” și „hethitischen Behältern” (A. Zanoci-S. Matveev, p. 151) nu are cum să se refere la hitiți, ci la *geți*: să fie aici de vină un intermediar slav involuntar

(*g = h*)? Dintre incongruențele articolului Ceciliei Stoian, cităm doar câteva: “Caria” (*sic*, pentru “Carie”) este regiune și nu oraș (p. 173 n. 1: „noms théophores à Caria”); grafia hibridă „*trikefalos*” (p. 174); un dedicant cu nume de actor american „Val Mexi” (*sic!*) (p. 178), pentru “*Val(erius) Mexy*” (IDR II 144). Ar fi fost, desigur, mai profitabil ca editorii și cei care au verificat traducerea textelor (cf. p. 8) să nu se fi grăbit cu trimiterea lor la tipar, deja în decembrie 2004, pentru un colocviu ținut în luna octombrie a aceluiași an.

Dan Dana

„particularités générales” (T. Arnăut-A. Belotcaci, p. 160) este surprinzătoare.

ABREVIERI

AAR	Analele Academiei Române
AARMSI	Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice, București
ActaMN	Acta Musei Musei Napocensis, Cluj
AIIA Iași	Anuarul Institutului de Istorie și Arheologiei, Iași
AIIA Cluj	Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Cluj
AnnCagliari	Annali della Facoltà di Scienze Politiche. Università di Cagliari
AO	Arhivele Olteniei, Craiova
ArchAnz	Archäologischer Anzeiger, Berlin
ArchErt	Archaeologiai Értésítő, Budapesta
ArchKorr	Archäologisches Korrespondenzblatt, Mainz
ArhVestnik	Arheološki Vestnik, Ljubljana
BAI	Bibliotheca Archaeologica Iassensis, Iași
BCMI	Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, București
BMA	Bibliotheca Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț
CCA	Cronica Cercetărilor Arheologice din România, București
CCDJ	Cultură și civilizație la Dunărea de Jos, Călărași
Dacia	Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
D.J.A.N. Cluj	Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale
DRH	<i>Documenta Romaniae Historica</i> , București
GSAD	Godisnik Serbskog Arheološkog Društva, Beograd
GZMB	Glasnik Zemaljskog Muzeja u Bosnie i Hercegovine, Sarajevo
IDR	<i>Inscripțiile Daciei Romane</i> , București, 1957-1988
IG	<i>Inscriptiones Graecae</i> , Berlin
IGBR II	Georgi Mihailov (ed.), <i>Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae</i> , 2. <i>Inscriptiones inter Danubium et Haemum repertae</i> , Sofia 1958.
IGBR III/1	Georgi Mihailov, <i>Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae</i> , III/1, Sofia, 1961
IGBR III/2	Georgi Mihailov. <i>Inscriptiones inter Haemum et Rhodopem repertae. Fasciculus prior: Territorium Philippopolis</i> , III/2, Sofia, 1970.
IK	Inschriften Kleinasiens, Bonn
IK Prusa ad Olympum	Thomas Corsten, <i>Die Inschriften von Prusa ad Olympum</i> . 2 vol., Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien 39-40, Bonn 1991-1993
ISM	<i>Inscripțiile din Scythia Minor</i> , București
Istros	Anuarul Muzeului Brăilei, Brăila
IzvestijaSofia	Izvestija na Arheologičeski Institut, Sofia

JahrRGZM	Jahrbuch des Römisch-Germanischen entralmuseums, Mainz
JahresschriftHalle	Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte, Halle
KSMoskva	Kratkie Soobščenija Instituta Arheologii, Moscova
MemAntiq	Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț
NAC	Numismatica e Antichità Classiche Quaderni Ticinesi, Lugano
NotSc	Notizie degli scavi del antichità, Milano-Roma
NSb	Numismaticky Sbornik, Praga
PAS	Prähistorische Archäologie in Südosteuropa, Berlin
RendAccPont	Rendiconti Atti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia, Roma
RendBologna	Rendiconti della Reale Accademia di Scienze dell'Istituto di Bologna. Classe di scienze morali, Bologna
RAEstVest	Revue Archéologique de l'Est et du Centre Est, Dijon
RMM-M	Revista Muzeelor și Monumentelor, Seria Muzeu, București
RSI	Rivista Storica Italiana, Roma, Torino, Firenze
SCIA	Studii și cercetări de istoria artei, București
SCIV(A)	Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie), București
SCȘ-Iași	Studii și cercetări științifice, Iași
SRIR	Studii și referate privind Istoria României, București
Suceava	Anuarul Complexului Muzeal Bucovina, Suceava
TD	Thraco-Dacica, București
ZFF	Zbornik Filozofsko Fakulteta, Beograd
ZNMB	Zbornik Narodog Muzeja Beograd
ZSAK	Zeitschrift für Schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte, Basel